

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA ZDRAVOTNICKÝCH STUDIÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2024

Lucie Havlíčková

Univerzita Pardubice
Fakulta zdravotnických studií

Gynekologická péče v ghettu Terezín
Diplomová práce

Univerzita Pardubice
Fakulta zdravotnických studií
Akademický rok: 2022/2023

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Lucie Havlíčková**
Osobní číslo: **Z22243**
Studijní program: **N0913P360006 Specializace v ošetrovatelství – Perioperační péče**
Téma práce: **Gynekologická péče v ghettu Terezín**
Téma práce anglicky: **Gynecological care in the Terezin ghetto**
Zadávací katedra: **Katedra porodní asistence, perioperační péče a zdravotně sociální péče**

Zásady pro vypracování

1. Studium literatury, sběr informací a popis současného stavu řešené problematiky.
2. Stanovení cílů a metodiky práce.
3. Příprava a realizace průzkumného šetření dle stanovené metodiky.
4. Analýza a interpretace získaných dat.
5. Zhodnocení výsledků práce.

Rozsah pracovní zprávy: **50 stran**
Rozsah grafických prací: **dle doporučení vedoucího**
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

ADLER, Hans Günter, 2006. *Terezín 1941-1945. Tužba nuceného společenství. Díl I. – Dějiny*. Brno: Barrister & Principal. 291 s. ISBN 80-7364-024-4.
Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židooské samosprávy Terezín 1941-1945 (Regesta) Acta Theresiana, 2003. Praha: Sefer. ISBN 80-85924-37-4.
HÁJKOVÁ, Anna, 2021. *Poslední ghetto: Všední život v Terezíně*. Překlad PELLAR, Šimon a SEDL, Jan. Praha: Kalich. ISBN 978-80-7017-302-2.
LAGUS, Karel a POLÁK, Josef, 2006. *Město za mřížemi*. Praha: Baset. ISBN 80-7340-088-X.
REDLICH, Egon a KRYL, Miroslav, 1995. *Zítřejeme synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1.1.1942-22.10.1944*. Brno: Doplněk. ISBN 80-85765-40-3.

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Kateřina Horáčková, Ph.D.**
Katedra ošetřovatelství

Datum zadání diplomové práce: **1. prosince 2022**
Termín odevzdání diplomové práce: **24. dubna 2024**

doc. RNDr. ThLic. Karel Sládek, Ph.D., MBA v.r.
děkan

L.S.

Mgr. Helena Poláčková v.r.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 7. března 2024

Prohlášení autora

Prohlašuji:

Práci s názvem Gynekologická péče v ghettu Terezín jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 23. 04. 2024

Lucie Havlíčková v.r.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především PhDr. Kateřině Horáčkové, DiS. za odborné vedení, cenné rady, ochotu a vstřícnost v čase konzultací, které mi věnovala v průběhu psaní mé diplomové práce. Dále děkuji paní Mgr. Michaele Dostálové a panu Bc. Markovi Holakovskému z Památníku Terezín za spolupráci při dohledávání archiválií a odborný výklad. V neposlední řadě děkuji rodině za trpělivost a podporu v době mého studia.

ANOTACE

Předložená diplomová práce je historickou studií z období holokaustu. V teoretické části jsou popsána historická fakta důležitá pro pochopení předložených výsledků v empirické části. Empirická část se zabývá gynekologickou péčí o ženy v Terezíně v období 1941-1945, respektive operačními výkony, těhotenstvím, porody a kým byla tato péče poskytována. Výstupem diplomové práce byly výpočty narozených osob v ghettu Terezín a počty přeživších z těchto porodů z databáze obětí Památníku Terezín. Zjištěny byly nejčastější gynekologické operační výkony z období listopad 1944 až červen 1945 a jména lékařských, ošetrovatelských osobností.

KLÍČOVÁ SLOVA

ghetto Terezín, gynekologie, holokaust, operační výkon, porod, těhotenství, zdravotnická péče

TITLE

Gynecological care in the Terezin ghetto

ANNOTATION

The thesis is a historical study of the Holocaust. The theoretical part describes the historical facts important for understanding the results presented in the empirical part. The empirical part deals with the gynaecological care of women in Terezín in the period 1941-1945, respectively surgical procedures, pregnancy, childbirth and by whom this care was provided. The output of the thesis were calculations of births in the Terezín ghetto and the numbers of survivors of these births from the database of victims of the Terezín Memorial. The most frequent gynecological surgical procedures from the period November 1944 to June 1945 and the names of medical and nursing personalities and memorials were identified.

KEYWORDS

Terezin ghetto, gynecology, holocaust, surgery, childbirth, pregnancy, medical care

Obsah

ÚVOD	1
CÍLE PRÁCE	2
TEORETICKÁ ČÁST	3
1 Úvod do teoretické části	3
1.1 Holokaust	3
1.1.1 Židé v Protektorátu Čechy a Morava	4
1.2 Ghetto a „ghettoizace“ Židů	6
1.3 Ghetto Terezín	7
1.3.1 Historie města Terezín	9
1.3.2 Počátky ghetta Terezín a jeho výstavba	10
1.3.3 Transporty v Terezíně	11
1.3.4 Návštěvy Mezinárodního výboru červeného kříže	13
1.3.5 Konec války a osvobození ghetta	15
1.4 Ženy v Terezíně	17
1.5 Židovská samospráva v Terezíně	21
1.5.1 Oddělení zdravotnictví	22
1.6 Zdravotnictví v ghettu Terezín	23
1.6.1 Vrchlabská kasárna a ústřední nemocnice	25
1.6.2 Zdravotnický personál v ghettu Terezín	27
VÝZKUMNÁ ČÁST	31
2 Úvod do výzkumné části	31
2.1 Metodika výzkumu	31
2.2 Charakteristika výzkumného zájmu	34
2.3 Analýza operační knihy gynekologických výkonů	34

2.4	Osobnosti terezínského ženského lékařství	38
2.4.1	MUDr. František Bass	38
2.4.2	MUDr. Theodor Heský	39
2.4.3	Doc. Pavel Klein	39
2.4.4	Zdravotní sestry, ošetrovatelky a porodní asistentky	40
2.5	Vzpomínky přeživších	41
2.5.1	Klára Chlamtáčová	41
2.5.2	Fedor Gál	43
2.6	Gynekologické operace a gynekologická onemocnění	44
2.7	Těhotenství	44
2.8	Potraty	45
2.9	Porody	47
3	Diskuse	50
3.1	Jaká byla zdravotní péče a konkrétně gynekologická péče v ghettu Terezín?	51
3.2	Jaké nejčastější typy gynekologických operačních výkonů byly v ghettu Terezín prováděny za určité období?	52
3.2.1	Analýza operační knihy	52
3.2.2	Jaké diagnózy vedly k operačním výkonům?	53
3.3	Jaké lékařské a nelékařské osobnosti v gynekologii byly dohledány a jaké bylo jejich působení v ghettu Terezín?	53
3.4	Jaké vzpomínky pamětníků byly nalezeny a jak specifikovali gynekologickou péči v ghettu Terezín?	54
3.5	Jaké byly dohledány zmínky o těhotenství v ghettu Terezín?	54
3.6	Jaké byly dohledány zmínky o potratech v ghettu Terezín?	55
3.7	Jaké byly dohledány zmínky o porodech v ghettu Terezín	55
	ZÁVĚR	57
4	Použitá literatura	58
4.1	Bibliografie	58

4.2	Odborné články	60
4.3	Internetové odkazy	61
4.4	Archivní materiály	62
5	Přílohy	65

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 Židé v Terezíně: Statistické sestavení	18
Tabulka 2 Počet gynekologických výkonů v operační knize	35
Tabulka 3 Přehled 41 diagnóz, typů operací, operatérů a věku pacientek	36
Tabulka 4 Rozdělení pacientek do věkových skupin u 41 gynekologických výkonů	37
Tabulka 5 Počty narozených dětí za období 1942-1945 z různých zdrojů	49
Tabulka 6 Počet narozených dětí a počet přeživších dětí za období 13.2.1942-10.5.1945 z databáze obětí Památníku Terezín	49

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1 Poměr mužů a žen v % za období 1941-1945	18
Obrázek 2 Průměrný věk mužů a žen v letech za období 1941-1945	19
Obrázek 3 Přehled četnosti diagnóz	37

SEZNAM ZKRATEK A ZNAČEK

APT	Archiv památníku Terezín
inv.	inventární
MVČK	Mezinárodní výbor červeného kříže
RSHA	Reichssicherheitshauptamt
SS	Schutzstaffel, česky Ochranný oddíl
ŽMP	Židovské muzeum v Praze
ŽNO	Židovská náboženská obec

ÚVOD

Předložená diplomová práce se zabývá otázkami holokaustu zaměřenými zejména na Židy z Protektorátu Čech a Moravy během 2. světové války. Ghetto Terezín bylo zřízeno nacisty v době okupace na české části bývalého Československa jako internační tábor. Zpočátku pro židovské obyvatelstvo z Protektorátu a později i pro Židy z ostatních okupovaných zemí jako Německo, Rakousko, Dánsko, Holandsko, Maďarsko a Slovensko. (Lagus, Polák, 1964)

V ghettu Terezín bylo během období listopad 1941 až květen 1945 vězněno necelých 140 000 lidí. Deportováno dále na Východ bylo okolo 87 000 vězňů. Konce války a osvobození dne 9. května 1945 se dožilo 16 832 lidí, z toho polovinu tvořily transporty, které do Terezína přišly po 28. říjnu 1944. Na nemoci, stáří a špatné životní podmínky zde zemřelo před koncem války 33 818 vězňů. (Chládková, 2005)

Zdravotnictví v ghettu Terezín bylo vedeno oddělením zdravotnictví, které spravovala židovská samospráva. Toto oddělení bylo členěno na další pododdělení v čele s vedoucím lékařem. Pro nemocné zde byly vybudovány ambulance, marodky, chorobinec, starobinec, menší nemocnice a hlavní nemocnice. Lékařskou a ošetrovatelskou péči zde zajišťovali židovští vězni. Zdravotní péče byla budována postupně od úplného začátku s primitivním vybavením až po systém péče, který se vyrovnal zdravotnickým zařízením mimo ghetto. (Adler II., 2006)

Zdravotní péče v ghettu Terezín zahrnovala téměř všechny lékařské obory, které byly v době 2. světové války praktikovány ve zdravotnictví v Československu. (Čermáková a Pilný, 2014) Gynekologická péče v ghettu je výzkumným záměrem této diplomové práce. Předmětem zkoumání budou gynekologická onemocnění, gynekologická operativa, těhotenství, zmínky o porodech a nucených potratech žen vězněných v Terezíně. Součástí výzkumu jsou také vzpomínky a dochované dokumenty týkající se osobností lékařských, ošetrovatelských a přeživších vězňů ghetta Terezín.

Historickou studii jsem si vybrala z důvodu mé záliby ve čtení, zejména historické literatury. Při konzultaci s vedoucí diplomové práce ohledně výběru tématu, mi bylo nabídnuto pokračovat ve výzkumu zdravotnické péče v ghettu Terezín. Jelikož jsem pracovala na gynekologickém operačním sále, bylo pro mě spojení gynekologické péče a ghetta Terezín velmi zajímavým tématem. Od konce 2. světové války uplynulo téměř 80 a je stále důležité si tuto historii připomínat aby se nezapomnělo na hrůzu spojenou s holokaustem.

CÍLE PRÁCE

Hlavní cíl

Popsat zdravotní péči a konkrétně gynekologickou péči v ghettu Terezín.

Cíle empirické části

1. Zjistit nejčastější typy gynekologických operačních výkonů, které byly v ghettu Terezín prováděny za určité období.
2. Zjistit lékařské a nelékařské osobnosti v gynekologii v ghettu Terezín.
3. Dohledat v dostupných pramenech zmínky o působení těchto osobností v ghettu Terezín.
4. Na základě analýzy vzpomínek pamětníků specifikovat gynekologickou péči v ghettu Terezín.
5. Dohledat v dostupných pramenech zmínky o těhotenství v ghettu Terezín.
6. Dohledat v dostupných pramenech zmínky o potratech v ghettu Terezín.
7. Dohledat v dostupných pramenech zmínky o porodech v ghettu Terezín.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Úvod do teoretické části

Teoretická část začíná přiblížením a popsáním pojmů holokaust a ghetto, které je třeba znát pro pochopení konečného řešení židovské otázky. Historická fakta o začátku války a persekuce Židů v Protektorátu Čechy a Morava jsou úvodem pro věznění a likvidování židovského obyvatelstva. Podstatný je také popis samotného ghetta Terezín a fungování zdravotnického systému v něm.

Důležitými informačními zdroji byly knihy napsané dvěma bývalými vězni ghetta Terezín. První je publikace *Město za mřížemi* od Lagus, Polák (1964) a druhá, trilogie *Terezín 1941-1945 Tvář nuceného společenství* od H. G. Adler (2006). Filozofické a historické úvahy o holokaustu byly nejvíce čerpány z díla historika Jehudy Bauera (2009). Použita byla historická fakta o vzniku Protektorátu Čechy a Morava sepsána odborníkem Františkem Emmertem (2016). Velmi přínosná byla také publikace historičky Anny Hájkové *Poslední ghetto: všední život v Terezíně*, ze které je čerpáno ve více kapitolách. Internetová stránka *Holocaust.cz* představuje další významný zdroj. Jsou zde publikovány texty psané odborníky a historiky, historické dokumenty a vzpomínky přeživších. Portál byl založen Terezínskou iniciativou, sdružením bývalých terezínských vězňů a pronásledovaných Židů z Čech a Moravy. V dnešní době portál provozuje Institut Terezínské iniciativy, který získal akreditaci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy jako vzdělávací instituce. V neposlední řadě celou teoretickou část provází fakta získaná z *Acta Theresiana sv. 1*, kde jsou sepsány Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy v Terezíně 1941-1945.

1.1 Holokaust

Slovo holokaust bylo přejato z němčiny a angličtiny. Původně pochází ze starořečtiny jako „holókaustos“. Tento pojem se používá v angličtině od 17. století a znamená „vyvraždění, masakr, krveprolití“. Nyní je holokaust nejčastěji spojován s nacistickou genocidou Židů. (Beck, 2020)

Historik Jehuda Bauer ve své knize *Úvahy o holokaustu* (2019) přemítá, zda byl holokaust nevyhnutelný. Dále se zamýšlí nad kritickými body, kdy šlo tuto katastrofu zvrátit. Shoduje se

s dalšími historiky, že holokaust dodnes nebyl přesně definován ani určen časově. Ve svých úvahách spojuje holokaust s genocidou. Termín genocida popisuje jako „částečné vyvražďování“ a termín holokaust pro „naprosté vyhlazení“. V jeho domněnkách je holokaust radikalizovanou genocidou. Popsal, že dějiny holokaustu jsou mimořádné tím, že ukazují hloubku lidské zkaženosti a lidského utrpení. Ve své knize uvádí také zajímavý fakt, že holokaust Židů vznikl z německé ideologie vyhrocené antisemitismem. Protože proč se k vyhlazování Židů nepřidala italská armáda s částí fašistické strany spolu s Japonskem, které odmítlo návrh gestapa vyvraždit 18 000 Židů v ghettu Hongkongu a Šanghaji? Právě proto, že jim zřejmě chyběl antisemitský ideační impuls. Podle Bauera někteří historikové proto spojují holokaust přímo s antisemitismem, ačkoliv se holokaust za druhé světové války týká i Romů, Poláků, komunistů, homosexuálů a dalších menších skupin. Zdůrazňuje, že bádání o holokaustu stále trvá a řada historiků se jím zabývá. Je proto důležité o něm psát a popisovat ho.

1.1.1 Židé v Protektorátu Čechy a Morava

Historie Protektorátu Čechy a Morava započala mezinárodní zradou při podpisu Mnichovské dohody mezi evropskými mocnostmi a Německem dne 29. září 1938. V dohodě bylo ujednáno, že Československo předá Německu sudetoněmecké území ve vytyčených čtyřech pásmech. Nakonec Hitler sám vytyčil i páté pásmo, které bylo větší než všechna čtyři předchozí pásma dohromady. Československo do 10. října ztratilo více než třetinu území a obyvatel a hospodářsky oslabilo. Židé byli z pohraničí vyhnáni do vnitrozemí, v té době šlo asi 16 000 lidí. (Emmert, 2016, s 33-46, 55)

Ke konci roku 1938 bylo na československém území 121 512 osob židovského vyznání. Československo se stalo oblíbeným útočištěm pro německé a rakouské Židy. Bezpečné hranice Československa byly v té době střeženy vojáky (Holdenová, 201, s 23).

Bylo jen otázkou času, kdy Němci zaberou i vnitrozemí Československa. Po rozhodnutí Adolfa Hitlera o bleskové vojenské okupaci českého vnitrozemí bylo Československo 15. 3. 1939 obsazeno wehrmachtem. Následující den vydal Hitler „Výnos Vůdce a říšského kancléře o zřízení Protektorátu Čechy a Morava“. Do funkce říšského protektora byl jmenován Konstantin von Neurath. Protektorát měl být pouze dočasným řešením. V konečném vítězství mělo být obyvatelstvo germanizováno a vše české zlikvidováno. Formálně měl být Protektorát autonomní, ale ve skutečnosti byl pod přímou kontrolou nacistického Německa.

Naplno se tato mocenská převaha projevila až s nástupem zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Pro obyvatelstvo to znamenalo mnohá omezení a nová nařízení. V listopadu téhož roku došlo k uzavření českých vysokých škol, jelikož nacisté ostře vystupovali proti české inteligenci. (Emmert, 2016, s 91, 100-125)

Obsazení Československa znamenalo také velkou změnu a omezení v profesi pro lékaře a právníky. Jelikož se židovské obyvatelstvo projevovalo vysokou inteligencí, vykonávalo mnoho Židů tato prestižní povolání. Již v roce 1930 tvořili židovští lékaři a advokáti 13,6 % z celkové židovské populace. Po Mnichovské dohodě bylo v Protektorátu celkem 1 520 židovských lékařů, což bylo 22,3 % z celkového počtu všech protektorátních lékařů (árijských a neárijských). V souladu s vládním nařízením č. 136/40 Sb. přišli neárijské lékaři o oprávnění vykonávat lékařskou praxi a byli nuceni odstranit veškerá označení a vývěsní tabule spojené s jejich praxí. Byla však možnost získat výjimku za předpokladu souhlasu příslušného Ministerstva sociální a zdravotní správy. Všichni lékaři byli povinni do osmi dnů předložit dokumenty prokazující jejich židovský původ. Byla stanovena kvóta 2 % na počet židovských lékařů z celkového počtu lékařů v Protektorátu po provedení těchto opatření. (Fedorovič, 2007, s 84)

Ačkoliv byl Hitler zpočátku toho názoru, že si Protektorát má řešit židovskou otázku sám, vyšlo 21. června 1939 nařízení, které stanovilo, kdo je Žid. Jelikož v nařízení chyběla některá data, byly od 1. července v Protektorátu zavedeny Norimberské zákony. (Lagus, Polák, 1964, s 43).

Říšský protektor Konstantin von Neurath 15. července 1939 podepsal souhlas se založením Ústředny pro vystěhovalce v Praze. Od této chvíle tento úřad znamenal jedinou legální cestu k emigraci. Při vystěhování z Protektorátu se nacisté drželi modelu z Vídně. Zájemci o vystěhování se museli soustředit do Prahy a později i Brna, kde jim byl vydán pas, a poté se museli do stanovené lhůty vystěhovat. Žadatel musel za povolení ústředně zaplatit poplatek, který byl vypočítán z jeho majetku. Po velké vlně odjezdů začal počet emigrantů klesat. Kvóty pro přijetí emigrantů se plnily a státy, které přijímaly židovské vystěhovalce, je začaly postupně odmítat. Bylo mezi nimi Švýcarsko, Maďarsko, Japonsko. Byl problém dostat se lodí do USA a na dálný východ. Od vzniku Protektorátu do konce června 1940 emigrovalo přibližně 25 000 osob židovského původu. Několik tisíc Židů uteklo ilegálně. (Milotová, 1997, s 10-24)

Židé, kteří v Protektorátu zůstali, se museli vypořádat s přibývajícím omezováním a perzekucí a mnoho z nich muselo bojovat o svůj život v koncentračních táborech. Stejný osud potkal Anku Nathanovou, rozenou Bergmanovou, českou Židovku z Třebechovic pod Orebem. Její příběh popsala Wendy Holdenová (2016) ve své knize *Narodili se aby přežily*. Příběh je sestaven z Ančinych vzpomínek, dopisů a výpovědí badatelům a historikům. Anka Nathanová dostala před válkou nabídku práce ošetrovatelky v Anglii. Byl jí vydán cestovní pas a mohla odjet. S odjezdem však otálela tak dlouho, až vypukla válka a hranice se uzavřely. V tu chvíli byla šťastná, že nemusela odjet. Ihned po okupaci pocítila Anka a její rodina důsledky omezení týkajících se židovských obyvatel. Rodině byl zabaven automobil a rodinnou továrnu převzal říšský představitel. Její rodiče byli vyhozeni z bytu. Všechny peníze museli uložit do banky a z té si směli vybírat jen 1 500 Kčs týdně. Židé byli zbaveni občanství, měli zakázáno používat koupaliště, veřejné lázně. Nesměli vlastnit jízdní kola, auta či rádia. Dále měli zákaz vstupu do kin, kaváren a restaurací. Jak říká Anka: „*Museli jsme se vzdát nejdřív jedné věci, pak druhé, a člověk to prostě udělal.*” Když její bratr v Třebechovicích zemřel, nemohla z Prahy vycestovat bez zvláštního povolení. Nejméně z protizidovských opatření Ance vadilo nařízení ze září 1941 nosit na oblečení žlutou Davidovu hvězdu. V průběhu okupace a začátkem války se Ance naskytly ještě dvě možnosti vycestovat do zahraničí, které nevyužila. Její manžel, zručný truhlář, byl zařazen do listopadového transportu v roce 1941, tzv. Aufbaukomando. Krátce na to, ho Anka následovala prosincovým transportem do Terezína.

Do Terezína bylo z Protektorátu deportováno celkem 73 608 Židů (Lagus, Polák, 1964, s. 337)

1.2 Ghetto a „ghettoizace“ Židů

Slovo ghetto pochází z hebrejštiny, jako ghett, v překladu „odloučení“. Už ve středověku se slovem ghetto označovala ta část města, kde žili Židé. Pro definici ghetta je důležité, že pro obyvatele, kteří v něm sídlí, existuje právní nebo faktická překážka ve volném pohybu a stěhování do jiných čtvrtí města. Ve středověku byly příčinou této sociální diskriminace většinou náboženské motivy. (Mucha, 2017)

Nacističtí ideologové nově definovali jeho funkci. Nacistická ghetta měla plnit funkci nejen sběrných táborů, ale i likvidačních center pro Židy. Reinhard Heydrich vydal 21. 9. 1939 směrnici, ve které nařídil aby Židé ze západního Polska byli izolováni v ghettech. Tím měla vzniknout kontrola nad židovským obyvatelstvem a případně je odtud dál deportovat. Když se

na podzim roku 1941 budovalo ghetto v Protektorátu Čechy a Morava, byla už jednoznačně definována funkce ghatt, kterou měla plnit. (Institut Tereziánské iniciativy, 2003, s. 12)

Zřízení ghatt v Německé říši nepřipadalo v úvahu, protože ta měla být co nejdříve „Judenfrei“, neboli čistá od Židů. Proto první největší ghatta pro Židy vznikala od roku 1939 v Polsku v Lodži a Varšavě. Do roku 1941 sloužila ghatta pouze pro izolaci židovského obyvatelstva. Od podzimu roku 1941 sloužila už převážně k přípravě systematického vyvražďování jejich obyvatel. V ghatttech nacisté zřídili tzv. „židovské rady“, aby zajišťovaly chod a organizaci táborů. V ghatttech byl nedostatek jídla, hygieny a místa k bydlení. Mezi obyvateli se šířily epidemie nemocí a byli nasazováni na nucené práce. Nejvíce ohroženou skupinou v těchto podmínkách byli staří lidé a malé děti. (redakční rada, Ghettoizace židovského obyvatelstva, 2019)

1.3 Ghetto Terezián

Dne 10. 10. 1941 se na poradě u Heydricha rozhodlo o likvidaci Židů na okupovaném území Čech a Moravy a zřízení ghatta Terezián. Tereziánské ghatt mělo sloužit jako sběrný tábor pro další transporty do východních oblastí. Po vysídlení původních obyvatel města se měl stát Terezián vzorovým táborem. Odkoupení města mělo být dotováno z prodeje zabaveného majetku Židů. Rodiny, které by nechtěly odejít, tam mohly zůstat pod podmínkou, že budou splňovat požadavky ghatta. Po odchodu wehrmachtu z Tereziána, nebyla pro původní obyvatele práce, jelikož většinou jejich obživa byla závislá na práci pro wehrmacht. Pokud by se české obyvatelstvo z Tereziána dobrovolně odstěhovalo, potřebné nové byty o stejné velikosti, jakou měla rodina v Tereziáně, by mohli poskytnout Židé, kteří byli ze svých domovů odsunuti. (ŽMP, inv.č. 29)

Než se zahájily první transporty Židů, určené k výstavbě ghatta, byl vypracován posudek židovskou náboženskou obcí z 19. 10. 1941 na pevnostní město Terezián. V něm se uvádí, že ve městě jsou tři řady bloků domů, které jsou seskupeny kolem centrálního hlavního náměstí uvnitř hradeb pevnosti. Malý počet 219 obytných domů, uveden ve statistice z roku 1935, je pravděpodobně správný. Na hlavním náměstí se nachází hotel, městská spořitelna, pošta, kostel, budova kasáren a soukromé domy. Všechny domy byly starší a často šlo o bývalé vojenské budovy, které byly upraveny pro soukromé účely. Značná část objektů ve městě byla využívána k vojenským účelům. Kromě několika velkých kasáren se tam nacházely také

budovy vojenských soudů, velitelská střediska, zásobárny a sklady. Pod pevnostními valy se z velké části nacházely kasematy, klenuté podlouhlé úkryty s několika metrů silnými stěnami, které jsou jen částečně osvětlené s malými otvory vysekanými do stěn. Některé z nich byly využívány ke komerčním účelům. Severovýchodně od města, respektive samotné pevnosti, leží na řece Ohři Malá pevnost, jejíž příkopy jsou trvale pod vodou a nelze je udržet suché, protože se nachází v záplavové oblasti. V kasematech tohoto předhradí, které sahají až k podzemní vodě, a proto jsou neustále vlhké, bývaly věznice, o nichž se vědělo, že jsou obzvlášť nezdravé už v dobách Rakousko-Uherského státu. V areálu Malé pevnosti se údajně nacházela také kasárna. V okolí Terezína nebyl prakticky žádný průmysl. Pouze v nedalekých Bohušovicích se nacházel cukrovar. Území okolo bylo obděláváno a bylo vhodné k pěstování zeleniny. Přímo kolem města vede silnice z Litoměřic do Prahy. Terezín není přímo dostupný vlakem a nejbližší železniční stanice Bohušovice na trati Praha-Ústí nad Labem je od města vzdálena asi 3 km. Nejbližším městem na trati Praha-Děčín je město Litoměřice, které leží mimo území Protektorátu Čechy a Morava. (ŽMP, inv. č. 31)

Dalším materiálem před založením ghetta Terezín bylo memorandum „ghettoizace Židů v Protektorátu Čechy a Morava“, vydané vedením ŽNO 6. 11. 1941. Pojednává o organizační struktuře ghetta, která byla později do značné míry v Terezíně uplatněna. Liší se v ustanovení samosprávy, jelikož veškeré pravomoci zůstaly v rukou komandantury. (Blodig, 1997, s 84-101)

Až do 20. listopadu 1941 byl terezínský projekt pro české Židy tajemstvím. (Adler I., 2006). Ghetto Terezín zahájilo činnost dne 24. 11. 1941. Oproti ostatním ghattům byl Terezín v několika bodech specifický. Především sloužil jako tranzitní místo pro skoro všechny české Židy a byl ghettem určeným pro staré lidi. Pro nacisty měl Terezín 4 překrývající se funkce. Bylo to tranzitní ghetto, přednostní ghetto (sloužící jako destinace pro skupiny považované za výjimky, například pro staré lidi), propagandistické ghetto a později i tábor pro Židy určené k výměně. Slovo tranzitní naznačuje, že Terezín nebyl po příchodu koncovou destinací. Přednostní funkci přiřadil Terezínu Otto Adolf Eichmann, prostřednictvím transportů starších německých a rakouských Židů, a tak se město stalo ghettem starobním (Altersghetto). Propagandistická a výměnná funkce se objevila až v posledních dvou letech války. (Hájková, 2020, s 17-20)

Na podzim roku 1942 byla v Terezíně zavedena kategorie prominentů podobně jako v jiných „elitních koncentračních táborech“. Do stavu prominentů se musela podat žádost, kterou

schvalovalo SS. Do „prominenství“ pak byla zařazena celá rodina prominenta. Seznam s prominenty se průběžně měnil. Věznění prominentů se nacistům hodilo jako součást německé politiky k oklamání světové veřejnosti. Na konci války pak prominenti představovali cenný obchodní artikl. (Hyndráková a kol., 1996)

Z propagandistických důvodů bylo od 1. 5. 1943 pro Terezín definitivně zrušeno označení ghetto a nahradil ho název „Jüdisches Siedlungsgebiet Theresienstadt“ (Židovské sídliště Terezín) a v červenci téhož roku se přejmenovaly všechny ulice v Terezíně. Tábor se tak připravoval na příjezd MVČK. (Hájková, 2020, s 20)

8. května 1945 německá vojska bezpodmínečně kapitulovala a Terezínem v noci projeli první sovětsí vojáci. Následující den zažil Terezín svobodu. (Lagus, Polák, 1964)

1.3.1 Historie města Terezín

Pevnostní město Terezín, vybudované na strategickém území mezi Litoměřicemi a Lovosicemi během prusko-rakouských válek v 18. století, nabývalo významu díky říčním přístavům na Labi v obou městech. Pro zajištění bezpečnosti středu a západu území, nechráněného před pruskými vojsky, byla v dolním toku řeky Ohře postavena pevnost Terezín. Císař Josef II. položil základní kámen 10. října 1780 a pevnost byla pojmenována dne 12. prosince 1780 Theresienstadt na počest jeho matky Marie Terezie. Císařským osidlovacím patentem z 9. prosince 1782 byla schválena výstavba civilních domů, a Terezín byl povýšen na královské město. V roce 1846 obdržel městský znak udělený císařskou dvorskou kanceláří, přičemž město neslo v té době výrazně německý charakter. (Blodig, 2003 s 10-13)

Po uzavření spojenečství mezi Rakousko-Uherskem a Německem v roce 1879 ztratila pevnost Terezín strategický význam. V roce 1888 byl zrušen pevnostní statut a Terezín se transformoval do posádkového města s přibližně třemi tisíci vojáky. Docházelo k demolici hradeb a pevnostních bran, jen pomalu vznikaly nové veřejné stavby a hospodářské podniky. (Tamtéž)

Malá pevnost, původně vojenská trestnice s kapacitou až osmi set vězňů, se stala od 19. století také místem věznění politických odpůrců. Během první světové války bylo v Malé pevnosti vězněno více než dva a půl tisíce politických vězňů, mezi nimiž byli významní aktéři sarajevského atentátu Gavrilo Princip a jeho spolupracovníci. (Tamtéž)

Po mnichovské konferenci v říjnu 1938 se Terezín rázem proměnil v město na hranici Československa, kam mířily tisíce uprchlíků z pohraničních oblastí zabraných Němci. Na kratší či delší dobu zde stovky uprchlíků nacházely nouzové ubytování. (Tamtéž)

Dne 15. března 1939 došlo k okupaci zbytku českého území a o dva dny později byli v Malé pevnosti umístěni první političtí vězni. V červnu 1940 byla v Malé pevnosti zřízena policejní věznice pražského gestapa. (Tamtéž)

1.3.2 Počátky ghetta Terezín a jeho výstavba

První vězni terezínského ghetta přijeli 24. listopadu 1941. Byli pečlivě vybráni na výstavbu tábora pro Židy. Terezín sice opustily jednotky wehrmachtu, ale civilní obyvatelstvo ve městě ještě pořád žilo. Lidé chodili do práce, děti do školy, obchody byly otevřené. Pro přijíždějící židovské obyvatelstvo bylo vyčleněno pouze pár kasáren. První příchozí pracovního komanda, tzv. Aufbaukomanda, se nastěhovali do Sudetských kasáren. Po odchodu wehrmachtu zůstala kasárna špinavá a prázdná. Němci navzdory slibům nezajistili pro nové obyvatele jídlo ani vybavení ubikací. Příchozí museli spát na vlhké betonové podlaze, žili ze zásob, které si s sebou přivezli a měli brzy hlad. V kuchyni bylo málo kotlů, lékařská péče nefungovala. Bylo vytvořeno několik pracovních skupin, které připravovaly ubytování pro další transporty. Musely se vycpat slavníky a zhotovit kavalce. Další skupina pracovala v bývalé vojenské kuchyni a ve skladech. Někteří byli určeni na práci v řemeslných dílnách. Zpočátku všichni vykonávali práci, která jim byla určena a pracovalo se ve skupinách o sto lidech. Postupně si každý našel práci, ve které by si polepšil. (Bondyová a Pěkný, 2001, s 248-253)

Židovská obec v Praze dostala v polovině listopadu 1941 příkaz sestavit štáb inženýrů, techniků, školených řemeslníků a dalších silných praceschopných mužů. Měli zajistit výstavbu technického zařízení pro Terezín. Už od samých počátků vzniku ghetta byly vypracovány plány na stavbu kanalizace, krematoria, vlečné dráhy z Bohušovic do Terezína, parní ústředny pro zřízení parních kuchyní a odšívovacích lázní. Nejhůře na tom bylo ghetto už od počátku s vodou. Vodárna pro tolik lidí byla nedostatečná. Malé studny u obytných domů se nesměly používat z důvodu zřízení velkého množství latrín a voda by mohla být znečištěná. Práce na těchto zařízeních trvaly dlouhé měsíce a roky, jelikož tábor jel neustále v nouzovém režimu. (Sever, 1999, s 170-179)

Velké nepokoje vyvolalo nařízení ze dne 6. prosince 1941 o rozdělení mužů a žen. Ze Sudetských kasáren se ženy musely s dětmi přestěhovat do Drážďanských kasáren. Děti starší

12 let byly ubytovány v dětských domech a rodiče mohly navštěvovat pouze jednou týdně. Styk mužů a žen byl přísně zakázán. Vstup do kasáren opačného pohlaví byl pouze na povolení. (Bondyová a Pěkný, 2001, s 248-253)

Poštovní styk byl příslušníkům pracovních komand zpočátku povolen, ale prozatímní vedení v Terezíně zřídilo cenzurní oddělení. Dopisy a balíky do Terezína posílali rodinní příslušníci přes ŽNO, zásilky ale byly četnictvem důkladně prohlíženy. Od 2. prosince 1941 bylo zakázáno posílat dopisy z ghetta a za porušení zákazu hrozil trest smrti. Za pašování dopisů a urážku na německé cti bylo v lednu 1942 popraveno 9 mužů. O měsíc později zemřelo na šibenici dalších 7 mužů. Tyto popravy byly jediné, které se v ghettu vykonaly, další už se prováděly ve věznici v Malé pevnosti. (Blodig, 1997, s 16-17, Kosta, 1997, s 210-211, Polák, 1964, s 81, 87)

Osud pracovníků Aufbaupomanda nakonec také nebyl příznivý. Ačkoliv dlouhou dobu užívali privilegia ochrany před transporty, byla většina z nich transportována v roce 1944 do Osvětimi. Z 342 mužů se osvobození dočkalo pouze 86. (Stránský, 2019)

1.3.3 Transporty v Terezíně

První transport, přezdíváný jako AK I., přijel do Terezína 24. 11. 1941 s pracovní četou, tzv. Aufbaupomando, o 342 mladých mužích. Další pracovní transport dorazil 4. prosince 1941 o 1000 lidech, označovaný jako AK II, ale registrovaný byl jako transport J. Téhož dne přijel z Prahy osobním vlakem ve zvláštním vagonu tzv. štáb, pracovníci židovské náboženské obce a budoucí členové židovské samosprávy v Terezíně (transport St). (Chládková, 2005 s 46) Transporty z Protektorátu přivezly do konce roku 1941 celkem 7 350 Židů. (Acta Theresiana sv. 1, 2003)

Vězňové se ani nestačili sžít s táborem a 9. ledna započaly první transporty z Terezína. Vlak s 1 000 osobami, transportem O odjel do Rigy. Nyní vězňové pochopili, že se mýlili a že i odtud půjdou transporty na východ. Od toho dne žili v neustálém strachu. Část vězňů k transportu z Terezína na východ vybírala komandantura, zbytek doplnila dle směrnic Rada starších. Podmínky pro vyloučení z transportu se pokaždé nějak měnily. Ze začátku nesměly být do transportu odeslány osoby, při jejichž zařazení by byl přetržen rodinný svazek, osoby ve věku přes 65 let, nositelé určitých válečných vyznamenání, těžcí váleční veteráni. Jindy, pokud se to hodilo, byly do transportu naopak zařazeny osoby nad 65 let věku nebo na smrt nemocní. Po určitou dobu byli z příkazu komandantury chráněni před transporty takzvaní

prominenti a příslušníci štábu. Průběžně přijížděly a odjížděly z Terezína další transporty. Každý transport z Terezína na východ měl čítat seznam minimálně 1 000 osob. Mezitím odjížděly i mimořádné pracovní transporty do kladenských dolů nebo na Křivoklát. Tyto transporty se po nějakém čase vrátily zpět do Terezína. Nejvíce transportů přijelo z Protektorátu do Terezína od 1. července do konce roku 1942, celkem jich bylo 31. V té době přicházely také hromadné transporty z Německa a Rakouska čítající 43 266 Židů. Tyto transporty tvořili z velké části staří říšskoněmečtí Židé, kteří věřili, že Terezín je jakýmsi lázeňským místem, které vůdce Židům věnoval. Tito staří Židé si své místo v Terezíně museli koupit za všechen svůj likvidní majetek. Tábor byl v tomto roce přeplněn a vládl zde neustálý chaos. (Lagus, Polák, 1964, s 69-108, 304)

Vlna likvidačních transportů pro staré vězně nad 65 let, kteří přijeli do Terezína v červenci z Německa a Rakouska, začala 19.9.1942 a trvala do 26. 10. Poslední říjnový transport (By) byl zároveň prvním transportem, který odjel do Osvětimi. Tam poté směřovaly všechny ostatní transporty z Terezína. (Lagus, Polák, 1964, s316-317)

Od 2. února 1943 nastala sedmiměsíční deportační pauza a došlo k určité normalizaci vězeňského života. Zvláštní transport do Terezína byl dopraven 24. srpna 1943 s 1 260 dětmi z likvidovaného ghetta v Bailystoku. Tento transport měl z Terezína údajně odjet dále do Švédska dne 5. 10. 1943 spolu s 53 terezínskými ošetřovateli, ale skončil zřejmě v Osvětimi. Tyto děti nebyly nikde evidovány a byly přísně izolovány od ostatních vězňů. (Chládková, 2005 s. 48-52)

Do ghetta začali být posíláni od dubna 1943 také první Židé z Nizozemska a o půl roku později přijelo i 466 dánských Židů, kteří nestihli utéct do Švédska. (Hájková, 2020, s 18)

Před zkrášlovací akcí ghetta v květnu 1944 bylo odesláno přes sedm tisíc Židů do Osvětimi, aby se vyřešily tísnivé ubytovací podmínky a tábor byl připraven na příjezd MVČK. Dne 28. září 1944 začala série likvidačních transportů. Do 28. 10. odjelo do Osvětimi 11 transportů. V těchto transportech byli mimo jiné i členové samosprávy, zdravotníci a 819 dětí do 15 let. Toho dne to byl poslední transport, který do Osvětimi odjel. (Chládková, 2005 s. 48-52)

Na konci roku 1944 přicházejí první transporty slovenských Židů ze Sereďe a transporty míšenců ze smíšených manželství. Po 20. dubnu 1945 přijíždí během dvou týdnů do Terezína evakuační transporty s 15 000 vězni z likvidovaných koncentračních táborů. Část z nich byla nakažena skvrnitým tyfem, který se pak šířil dál v Terezíně. (Tamtéž)

Nacisté odeslali do Terezína více než 143 000 Židů. Byli to obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava, Sudet, Slovenského státu, Německa a Rakouska, Nizozemska, Dánska a Maďarska. Nejpočetnější skupinou byli Židé z Protektorátu, kterých odjelo do Terezína cca 74 000. (Hájková 2020, s 17)

1.3.4 Návštěvy Mezinárodního výboru červeného kříže

První návštěva MVČK

Byla iniciována v roce 1944 dánskými úředníky a Dánským Červeným křížem s cílem prověřit podmínky dánských Židů v terezínském táboře. Tato návštěva znamenala začátek procesu "okrašlování" tábora, který byl maskováním skutečných podmínek vězňů. Komandatura rychle zahájila řadu úprav, včetně změny názvu ghetta na "Židovské sídliště" a přejmenování denních rozkazů na "Zprávy židovské samosprávy". Kromě toho byla 6. března zrušena povinnost zdravit, která byla od prosince 1941 vynucována a denní rozkazy na ni opětovně upozorňovaly. Pro návštěvu byl vybudován na náměstí cirkusový stan a trhy pro dojem lázeňského města. Upravily se byty Dánů, kam měla být komise zavedena. Do bytů přibily záclony, koberce, stůl a normální postel. Mezitím do tábora přijížděly komise příslušníků SS a kontrolovaly stav prací. Komise stále upozorňovaly na tísnivé poměry vězňů, a tak se začalo s hromadnými transporty na východ. Na seznam byly zařazeny i malé děti bez rodičů, a také 1 200 nemocných tuberkulózou. Pouze Dánové byli vyňati. Transporty byly sestaveny mezi 15-18. květnem 1944 a do Osvětimi odjelo 7 503 vězňů. (Lagus, Polák, 1964, s 167-172)

Okrašlovací akce pokračovala dále. V nemocnici byly postele najednou povlečeny do bílých prostěradel s bílými povlaky. Ošetřovatelky dostaly bílé uniformy s čepečky. Bílilo se vše, kudy měla procházet komise. Fasády domů na náměstí, chodby v Magdeburských kasárnách, kde sídlila samospráva. Vedle Magdeburských kasáren byl předělán celý barák s novým nápisem „Jídelna“. (Lagus, Polák, 1964, s 175-176) Jak byly kulisy a okrašlování dokonalé, vykresluje vzpomínka Evy Roubíčkové na novou jídelnu a stravu vězňů během plánované návštěvy komise: „[...] stoly s bílými ubrusy, číšníci a číšnice s čepečky a bílými zástěrkami, mají tam loupané, na cibulce osmažené brambory, okurkový salát, talíře a příbory, ale to vše jen dva dny před komisí a dva dny po ní. V té době bylo také více jídla a bylo lepší. Byla zelenina, k večeři polévka, brambory a jednou houska. Zato ale byla měsíc před tím strava o

mnoho horší a později také." Eva Roubíčková ve svém deníku vzpomíná také na pověstnou scénu, kterou si komandant Rahm nacvičil s dětmi. Děti ho před komisí objímaly a prosily ho, ať si s nimi jde hrát, a pak dostaly krabici sardinek, u kterých naříkaly: „*Už zase sardinky.*“ Podobných inscenací bylo nacvičeno více. (Roubíčková, 2017, 147-148)

Dne 23. června 1944 byl v den plánované návštěvy MVČK vydán zákaz vycházení z ubikací starým, nemocným a nuzně oblečeným vězňům. Povolení vycházet ven měli pouze ti, kteří ještě vypadali zdravě a měli hezké oblečení. Vedoucím mise byl švýcarský lékař MUDr. Maurice Rossel. Dalšími členy byli Frants Hvass, zástupce dánského ministerstva zahraničí, a Eigil Juel Henningsen, inspektor dánské Zdravotní péče. Členy komise doprovázeli vysocí důstojníci SS a zástupci německého Zahraničního úřadu a Německého červeného kříže. Jako jediný z vězňů v táboře byl komisi představen MUDr. Epstein. Byl oblečen do nového obleku a nazývali ho starostou města. (Lagus, Polák, 1964, s 177-178)

Prohlídka tábora trvala 5 hodin a 45 minut, k tomu přestávka na oběd s vedením SS. Rossel po návštěvě poslal ujišťující dopis vedoucímu SS, že podmínky tábora jsou uspokojivé. O návštěvě Terezína vydal oficiální zprávu. V úvodu stálo: „*tábor Terezín je „Endlager“ (konečný tábor), normálně není nikdo, kdo sem jednou přišel, poslán jinam. Terezín nemá žádné stálé pracovní komando mimo město. Pracovní skupiny odcházejí přes den na práci na pole, ale vracejí se každý večer za městské hradby. V okolí nejsou žádná jiná ghetta ani židovské tábory.*“ Z lékařské péče popisoval 400 aktivních lékařů, často profesorů, 30 ošetřoven, 40 chirurgicko-medicínských ambulancí, nemocnici s 2 100 lůžky a 1 starobinec. Stav instrumentária a vybavení shledal ve všech ohledech uspokojivým. Popis zdravotnictví končil větou: „*Je zajisté málo populace, které by se dostávalo takové péče jako v Terezíně.*“ (Rossel, 1996, s 188-206)

Zpráva Maurice Rossela, delegáta MVČK, byla rozeslána červeným křížem židovským archivům až v roce 1990 včetně pořízených fotografií. Do té doby ji viděl pouze H. G. Adler a ženevský profesor v 80. letech, který o zprávě vydal studii. Francouzský režisér dokumentu „Šoa“, Claude Lanzmann v roce 1979 vedl rozhovor s bývalým delegátem M. Rosselem. Rozhovor však pro jeho zvláštní charakter nebyl použit. Rossel na otázky typu, jak by popsal návštěvu Terezína, odpovídal: „*[...] tady člověk měl takový pocit něčeho zfalšovaného. Jednak proto, že ta návštěva byla objednaná, že byla očekávaná; za války vždycky, když se něco očekává, tak se to řádně upraví. Ale co mně okamžitě vadilo, to byl taky postoj izraelských herců. Byla to potěmkiáda, naaranžovaný tábor[...]*“. Prý pro něj bylo nejhorší vidět pasivitu

a poslušnost vězňů, udivovalo ho, že na něj někdo nezamrkal, nestrčil mu lístek do kapsy, protože s tím se při návštěvách v jiných táborech setkával. (Lanzmann, Beguivinová, 2011)

Druhá návštěva MVČK

Když ke konci roku 1944 začal mít Mezinárodní výbor Červeného kříže obavy ohledně likvidování vězňů v koncentračních táborech, jednali s nacisty o povolení ke vstupu do všech táborů. Povolení jim bylo uděleno. Téměř všude, až na výjimky, byly přerušeny hromadné likvidace vězňů. V posledních březnových dnech byla delegace pověřena novou návštěvou Terezína. (Riegner, 1996, s 185-187)

Adolf Eichmann v důsledku jednání s MVČK přijel na inspekci do Terezína začátkem března a nařídil nové zkrášlování města. Znovu byla obnovena činnost kavárny a hrála se divadelní představení, pořádaly se koncerty. Delegace přijela do Terezína 6. dubna 1945. Tentokrát byla složena MUDr. Paulem Dunantem a MUDr. Ottou Lehnerem. Nacisté opět předvedli vzorové město a MUDr. Lehner napsal o návštěvě nadšenou zprávu podle představ SS. Podvod s ukázkovým městem jeho organizátorům sice vyšel i podruhé, ale rychlý konec války nedovolil tento úspěch propagandisticky využít. (Blodig, 2019)

Dunant byl jmenován stálým zástupcem MVČK v Terezíně. Tábor navštívil ještě 21. dubna a od 2. do 10. května zůstal v Terezíně v době jeho osvobození. (Riegner, 1996, s 187)

1.3.5 Konec války a osvobození ghetta

Konec války v táboře se projevoval pálením archivu RSHA¹ v prázdných vodních nádržích na dvoře a spalováním archivu komandantury v krematoriu. Příslušníci SS začali shromažďovat oblečení a jídlo, vybijet hospodářská zvířata a narychlo balit kufry. Po těchto přípravách přijel jednoho dne pro ně a jejich rodiny do Terezína transport, kromě hlavních vedoucích a stráží. (Lagus, Polák, 1964, s 269)

Osvobození pro dánské Židy nastalo 14. dubna 1945 příjezdem švédské kolony bílých autokarů se znaky červeného kříže. Nacisté evakuaci jen přihlíželi a nekladli odpor. Po této události, která dávala ostatnímu obyvatelstvu naději, se večer 17. dubna v Terezíně odehrávaly oslavy a nepokoje. Na různých místech tábora byly nalezeny letáky oznamující

---

¹ RSHA hlavní říšský bezpečnostní úřad, vznikl spojením tajné státní policie, bezpečnostní služby a kriminální policie (Emmert, 2016)

konec války a převzetí tábora Mezinárodním červeným křížem. Zalarmovaní nacisté v čele s velitelem Rahmem si nechali nastoupit pracovní četvu českých vězňů z největšího ohniska nepokoju v Magdeburských kasárnách. Čekalo se, že bude zastřelen každý pátý nebo desátý, ale k překvapení všech, jim velitel tábora pouze domluvil. MUDr. B. Murrelstein, představitel rady starších, čelil v této době obrovskému náporu. Nejen že se snažil klidnit tyto nepokoje a oslavy svobody a tím chránit vězně před trestem, ale byl na něj vyvíjen nátlak k sestavení dalších transportů, přestože bylo představiteli MVČK Dunantovi po jeho poslední návštěvě přislíbeno, že žádné další transporty už z Terezína neodjedou. Murrelstein nátlaku k sestavení těchto transportů s prominenty a členy rady starších odolal. A tak 18. 4. ani 20. 4. nikdo plánovanými transporty s 1 200 nominovanými ze seznamu neodjel. Tyto informace se doslechl Dunant, a proto tři dny na to byla narychlo sezvána Rada starších. Spolu s Dunantem se dostavil i Rahm se dvěma příslušníky SS. Představitel červeného kříže oznámil, že žádný transport už neodjede. I přes pokyny Dunanta se nacisté nevzdali a sestavili další transport o 1 800 lidech. Do Terezína byla skutečně 26. 4. přistavena i vlaková souprava. Naštěstí ani tento transport nakonec neodjel. (Lagus, Polák, 1964, s 269-276)

Dunant se opět vrátil do Terezína a od 3. května převzal terezínský tábor pod ochranu MVČK. V návaznosti na tuto událost vyšlo dne 6. 5. 1945 v Terezíně „oznámení o převzetí terezínského ghetta Mezinárodním červeným křížem“. Varovali v něm před opuštěním tábora, jelikož válka ještě nebyla skončena a mohlo hrozit nebezpečí. Pod správu převzali také Malou pevnost a její vězně. Byla nařízena karanténa kvůli šířícím se nemocem a byl znovu obnoven poštovní styk bez cenzury. (ŽMP, inv. č. 188)

Úplnou svobodu to však ještě neznamenal. Většina nacistů sice odjela z Terezína 4. května a další den je následoval velitel tábora Rahm., avšak ustupující nacistické jednotky ohrožovaly střelbou okolí silnic dosavadní vězně. Tyto projevy zlosti nad porážkou si vyžádaly také oběti na životech. (Lagus, Polák, 1964, s 279)

Osvobození se dočkalo necelých 17 000 původních terezínských vězňů v pozdních odpoledních hodinách 8. května 1945, kdy Terezínem projely první jednotky sovětské armády, postupující na Prahu. Julia Schick, rozená Diamantová vzpomíná na tento den: „*Když se 8. května otevřely brány, Němci odešli, vyšli jsme na cestu a vítali jsme přicházející ruská vojska. Otec ještě nasbíral šerík a po našem návratu se ještě vrátil do práce v nemocnici.*“ (Čermáková a Pilný, 2014, s 113) Terezín převzala od MVČK pod správu sovětská armáda a Dunant 10. května, odjel. (Lagus, Polák, 1964, s 280)

Po osvobození bohužel nenásledovalo rozpuštění tábora a odjezd domů. A to v důsledku mnohočetných evakuačních transportů, které do Terezína přicházely od 20. dubna 1945 z ostatních koncentračních táborů, vyklizených před postupující frontou. K původním 17 000 vězňům postupně přibýlo ještě dalších více než 15 000. Tito evakuovaní vězni byli na kost vyhublí a přinesli s sebou do Terezína skvrnitý tyfus. První případ byl evidován 24. 4. a od té doby se nakazilo mnoho dalších vězňů, kteří byli v Terezíně ještě před příchodem evakuačních transportů. Epidemie se šířila a v době mezi 6. a 16. květnem, kdy kulminovala, byla nařízena čtrnáctidenní karanténa a tábor byl uzavřen. (Blodig, 2019)

Nemocní byli ošetřováni v polních nemocnicích, které do tábora dovezla Rudá armáda spolu s 53 lékaři a 340 zdravotníky. Česká pomoc zdravotníků, která do Terezína dorazila, byla organizována epidemiologem MUDr. Karlem Raškou. (Čermáková a Pilný, 2014, s 110-111). Díky péči sovětských i českých zdravotníků, dostupnosti léků a dobré stravě se počet nemocných po 20. květnu začal snižovat a koncem května mohla být zahájena repatriace bývalých vězňů. Mezi posledními, kteří opouštěli v červenci a srpnu 1945 Terezín, byla část německých, rakouských a polských Židů. Odmítali se vrátit do svých zemí a požádali o vystěhování do severní Ameriky či Palestiny. (Blodig, 2019)

Repatriční komise zde skončila svůj úkol 17. srpna 1945 a do konce měsíce se Terezín úplně vyprázdnil. (Lagus, Polák, 1964, s 284)

1.4 Ženy v Terezíně

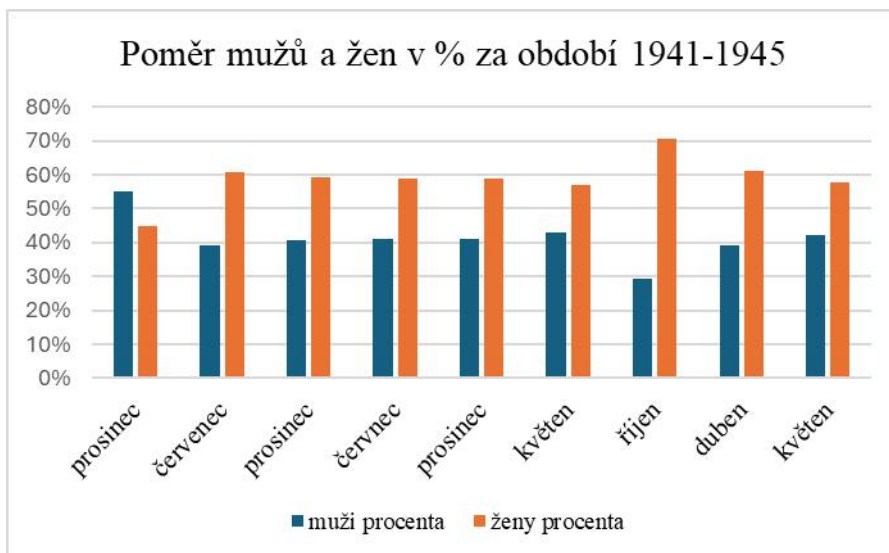
Od roku 1942 byla v ghettu neustálá převaha žen. Výjimku tvořil jen konec roku 1941, kdy do Terezína přijížděli především mladí, praceschopní muži a s nimi jejich manželky. Největší procentuální nárůst převahy žen nastal v říjnu roku 1944, kdy se konaly transporty s největšími počty vězňů. Procentuální poměr žen a mužů a jejich věkový průměr znázorňuje tabulka 1, graficky znázorněno v obrázku 1 a 2.

Tabulka 1 Židé v Terezíně: Statistické sestavení

měsíc	rok	muži procenta	ženy procenta	muži průměrný věk	ženy průměrný věk
prosinec	1941	55%	45%	37,92	39,91
červenec	1942	39,10%	60,90%	51,8	55,91
prosinec	1942	40,80%	59,20%	48,91	52,83
červenec	1943	41%	59%	44,74	50,11
prosinec	1943	41,07%	58,93%	neuveдено	neuveдено
květen	1944	43,10%	56,90%	43,38	46,71
říjen	1944	29,50%	70,50%	50,2	51,1
duben	1945	39%	61%	43	45,5
květen	1945	42,25%	57,75%	37,8	40,1

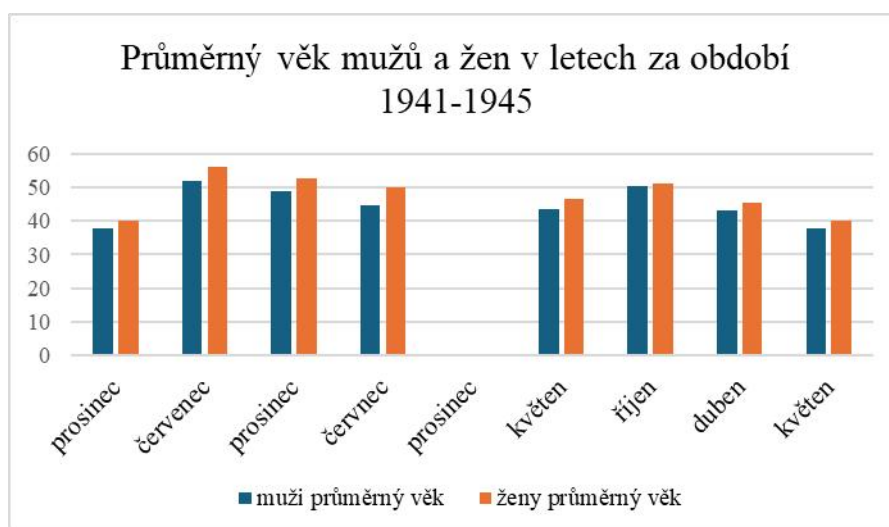
Zdroj: Prochnik 1945, Acta Theresiana sv. 1 2003

Obrázek 1 Poměr mužů a žen v % za období 1941-1945

zdroj: Prochnik, 1945, Acta Theresiana, 2003

Obrázek 2 Průměrný věk mužů a žen v letech za období 1941-1945

Zdroj: Prochnik, 1945, Acta Theresianie sv 1

V táboře musela být pohlaví oddělena. Platilo to tak po celou dobu, od rozkazu z 6. prosince 1941. Výjimku tvořili lidé starší 60 let a děti. Všichni transportovaní do Terezína prošli nejdříve takzvanou „šlojskou²“. Tam byli ubytováni na přechodnou dobu muži i ženy společně. Po registraci a kontrole zavazadel byli dále rozděleni do mužských a ženských kasáren. Pro ženy byly určena Drážďanská, Hamburská (později pro holandské vězně) a po nějaký čas i Podmokelská kasárna (později pro staré). Vstup do ženských kasáren měli muži povolen pouze na zvláštní propustku. Do ženských kasáren mohli legálně kuchaři, lékaři a funkcionáři. (Adler I., s 117-119)

V ghettu Terezín byla ženám zachována alespoň nějaká důstojnost. Vězni nosili své vlastní oblečení, dovezené z domovů. I když byla nařízena jednotná úprava vlasů a u žen byl nařízen mužský střih, nebyl tento příkaz později dodržován, přestože nebyl nikdy zrušen. (Lagus, Polák, 1964, s. 83)

Mladé, práce schopné ženy se často musely v ghettu starat o celé své rodiny. Anka Nathanová vypověděla, jak její tchyně v Terezíně s naprostou samozřejmostí čekala, že se její snacha postará o ni, ale také o jejího manžela, exmanžela a jeho pečovatelku. Závislá na ní byla i její

² **Šlojska** – v táborové mluvě, ze slova schleuse. Shromaždiště pro přicházející a odcházející transporty (Adler I. 2006, s 118)

stará teta. „Připadalo mi, že trávím veškerý čas chozením po ghettu s kotlíkem či hrncem a zoufale hledám cokoliv, co by se dalo uvařit...pro tetu a strýce, tchyni, tchána. Byla jsem přesvědčená, že jim musím pomáhat, ať to stojí cokoliv.“ (Holdenová, 2016, s 88)

Ženy v ghettu byly občas terčem sexuálního a sexualizovaného násilí. Pro většinu příslušníků SS však vězenkyně předmět touhy nepředstavovaly díky nevěstincům v blízkém okolí. Na rozdíl od příslušníků SS se někdy do sexuální směny s vězenkyněmi pouštěli čeští četníci. Největší příležitost měli četníci při kontrole vězenkyň vracejících se z pracovní směny na zemědělském oddělení, které mohly při návratu do ghetta pronášet ovoce a zeleninu. Výměnou za mlčenlivost si mohli vynucovat sex s přistiženou vězenkyní. Pokud byl ale některý četník při sexu s vězenkyní přistižen, byl potrestán odesláním do Malé pevnosti. (Hájková, 2021)

V ghettu rostl čilý obchod se sexem výměnou za potraviny nebo jiný potřebný majetek. Nejvíce vyhledávanými byli muži z kuchyně, skladu brambor, pekaři, ale i truhláři. Pokud chtěly být ženy chráněny před transportem, uzavíraly většinou zřídná manželství. Ochranu před transportem měli většinou členové samosprávy, příslušníci prvního a třetího transportu, tzv. Aufbaukommando. Postavení muže chránilo jeho ženu, zatímco opačně tomu tak nebylo. Když se například zdravotní sestra, která byla označena za nepostradatelnou, provdala za úředníka, který byl postradatelný, ztratila ochranu. (Hájková, 2013)

Pokud byl muž napsán do transportu, ovlivnilo to osud jeho manželky. Automaticky byla s manželem zařazena do transportu i jeho žena, případně i jejich děti. (Hájková, 2016)

Elitní skupinou se stali také dánští Židé, jejichž postavení bylo založeno na ekonomickém kapitálu. Jako nejmenší skupina v ghettu začali dostávat pravidelné potravinové balíčky z Dánska v únoru 1944, pět měsíců po svém příjezdu. Všichni dánští Židé byli navíc chráněni před transporty na východ. Tyto skutečnosti je činily relativně přitažlivými mezi vězenkyněmi ghetta, což také ovlivňovalo jejich žádoucnost jako partnerů. Ačkoliv dánských vězňů bylo málo, bylo naopak mnoho mladých nedánských žen, které vyhledávaly vztahy s mladými dánskými muži. (Hájková, 2013)

Anna Hájková³ v rozhovoru pro Český rozhlas 6 v pořadu „Válka očima žen-život v terezínském ghettu“ popisuje postavení žen v táboře. Podle Hájkové měly ženy v Terezíně nižší pracovní postavení, bylo u nich jakési sociální očekávání, které práce jsou pro ně vhodné

---

³ Anna Hájková je česká historička. Působí na University of Warwick ve Velké Británii. Specializuje se na studium každodenního života a období holokaustu a na sexualitu a holokaust.

a které ne. Těžké práce, jako kuchař, pekař, řezník, dostal většinou muž. Z těžkých prací plynuly výhody větších přidělů jídla. Ženy byly většinou určeny na práci čištění záchodů, úklidu, škrábání brambor a v zemědělství. Ani v Radě starších se neobjevila žádná žena. Přestože před deportacemi do Terezína bylo několik žen ve vysoké funkci na Židovské obci v Praze, v Terezíně bylo dlouho jen jedno oddělení vedené ženou a tím bylo „Oddělení ženské práce“. Do řad lékařů byli při příjezdu do tábora vybíráni také spíše muži, ženy lékařky dostaly většinou práci zdravotních sester. (Krejčí a Hájková, 2005) Ve zdravotnictví se na vedoucí pozice ženy dostaly více až po podzimních transportech v roce 1944, kdy v táboře nastal větší poměr žen než mužů, jelikož v těchto transportech odjelo i mnoho zdravotníků a vedoucích lékařů. V archivním dokumentu se seznamem lékařů z 20. 5. 1945 můžeme vidět několik ženských jmen lékařek na vedoucích pozicích. (ŽMP inv. č. 262)

1.5 Židovská samospráva v Terezíně

Členové samosprávy ghetta Terezín byli pečlivě vybráni ještě před jeho vznikem. Během listopadu 1941 se o složení členů samosprávy jednalo na Ústředně pro židovské vystěhovalce. (Acta Theresiana sv. 1, 2003, s 14-15)

V čele terezínské samosprávy stál židovský starší, který měl obvykle dva zástupce. Prvním židovským starším byl Jakob Edelstein. Vedl ghetto od 4. 12. 1941 do konce ledna 1943, poté byl odvolán a fungoval do listopadu 1943 jako Epsteinův zástupce. V listopadu byl zatčen a 6 týdnů na to transportován do Birkenau, kde nepřežil. Byl lidský a pracovitý. Správu ghetta bral jako výzvu a měl své ideály. Dne 30. ledna 1943 byl novým židovským starším ustanoven Paul Eppstein z Německa. Byl možná jediný ze židovských starších, který věděl, jaký osud čeká vězně deportované do Osvětimi. Falšoval údajně jména na transportních listinách a udával falešné počty při sčítání obyvatel. Při přípravách na velké podzimní transporty v roce 1944 měl Eppstein projev k vězňům, v němž naznačoval, že se blíží konec války a pomůže všem, aby se ho dožili. Tyto dvě skutečnosti vedly zřejmě k jeho zatčení a zastřelení v Malé pevnosti 27. září 1944. Třetím židovským starším se stal Benjamin Marmelstein, rakouský rabín, cholerik a v táboře nebyl moc oblíbený. Vedly se o něm fámy, že ženy sexuálně vydíral skrz zařazení do transportu. Ke konci války, se po Rhamově (SS komandant tábora) útěku, 5. května 1945 vzdal své funkce a nahradil ho Jiří Vogel. (Hájková, 2020, s 37-44)

Mezi povinnosti židovského staršího patřilo podávat každé ráno hlášení o stavu tábora komandantovi. Od něho obdržel ústně rozkazy na další dny. Tyto rozkazy psané německy vydávala Rada starších mezi obyvatelstvo. První denní rozkaz vyšel 15. 12. 1941. Oznamuje se v něm, že budou vydávány pravidelné denní rozkazy a jejich obsah starší budou dále předávat starším skupin a ti starším světnic až po obyvatele světnic. V tomto rozkazu bylo také stanoveno dělení správy ghetta do 5 oddělení: administrativní, hospodářské, finanční, technické a zdravotnické. Později přibýlo ještě oddělení péče o děti a mládež a oddělení pro využití volného času. Tato oddělení se dále dělila na několik pododdělení. Jedním z nejdůležitějších bylo pododdělení ústřední evidence, kde se vedly seznamy vězňů pro komandaturu a transportní listiny. Dále v denních rozkazech byly zveřejňovány například výzvy k hlášení těhotenství, počet narozených dětí a úmrtí, ale také hlášení o přijíždějících a odjíždějících transportech. Celkem bylo vydáno 433 rozkazů a sdělení. Denní rozkazy, které se v dubnu 1944 změnilly na židovská sdělení, byly vydávány do 22. dubna 1945. (Hájková, 2020, s 37, Acta Theresiana, sv.1, 2003, Hyndráková a kol., 1996, s 36)

Rada starších byla důležitým rozhodujícím orgánem v samosprávě. Členové Rady starších byli jmenováni židovským starším. Byla složena ze 13 členů a scházela k pravidelným schůzím nejméně jednou týdně, obvykle v neděli dopoledne. Radě starších předsedal židovský starší, popřípadě ho zastoupil jeho zástupce. Měla funkci spíše politickou, byla místem, kde mohl člen vyjádřit názory. (Adler II., 2006, s 50-51, Hájková, 2020, s 43)

Samosprávu zasáhly podzimní transporty v roce 1944 a byla téměř zlikvidována. Kdo neodjel transporty, byl zbaven funkce. V prosinci 1944 byla jmenována nová Rada starších. (Adler II., 2006, s 49)

1.5.1 Oddělení zdravotnictví

Oddělení zdravotnictví bylo vytvořeno v Praze před prvními transporty do Terezína stejně jako židovská samospráva. Vedením zdravotnického oddělení byl pověřen MUDr. Erich Munk, radiolog z Uherského Hradiště. Byl velmi organizovaný a pracovitý. K oddělení zdravotnictví přibýlo oddělení péče. Toto oddělení bylo velmi zanedbávané a opomíjené. Zřízeno bylo v důsledku letních transportů v roce 1942 z Německa se starými Židy. Oddělení péče vedl MUDr. Karel Fleischmann, dermatolog z Českých Budějovic. Doktor Fleischmann byl zručným malířem, v Terezíně namaloval mnoho obrázků. Oba lékaři byli podzimními transporty 1944 posláni do Osvětimi, kde zemřeli. Novým nástupcem ve vedení oddělení

zdravotnictví se stal pražský oční lékař MUDr. Richard Stein. Zdravotnictví se v Terezíně stále rozrůstalo a hned po hospodářském oddělení zaměstnávalo nejvíce vězňů. V létě 1943 se oddělení zdravotnictví stalo nejefektivněji řízeným oddělením v táboře. Struktura oddělení byla předimenzovaná, jako všechna ostatní. Oddělení zdravotnictví mělo další pododdělení: vedení, administrativa, péče o nemocné, ústřední sklad léčiv, laboratoře a pomocné provozy, sanitární zařízení, ústřední lékař a k nim spadalo i oddělení péče. Každé pododdělení vedl vedoucí. (Hájková, 2020, s 145-156, Adler II., 2006, s 29)

1.6 Zdravotnictví v ghettu Terezín

Zdravotnictví začali budovat od počátku ghetta lékaři MUDr. Springer, MUDr. Munk a MUDr. Klapp, kteří do Terezína přijeli prvními transporty. Neměli žádné vybavení, léky ani nástroje, proto je začali sbírat od lékařů, kteří do Terezína přijížděli. První lékařskou ordinaci zřídili v Sudetských kasárnách. Byla primitivně vybavená, stejně jako první marodka. V ghettu bylo potřeba už na začátku provádět operace, proto byl v Drážďanských kasárnách zřízen nouzový operační sál. K dispozici měli pouze primitivní nástroje a žádné sálové vybavení. (Hájková, 2020, s 147, Adler I., 2006, s 120)

Když v Terezíně vypukla spálová infekce, bylo v únoru 1942 zřízeno infekční oddělení ve Vrchlabských kasárnách. Jako další oddělení byl ve Vrchlabí zřízen chorobinec pro staré lidi. (Acta Theresiana sv. 1, 2003, s 79)

Jak rychle rostl v Terezíně počet vězňů, kteří přijížděli hromadnými transporty z Protektorátu, bylo potřeba budovat další zdravotnická oddělení. V únoru 1942 bylo v provozu v 6 budovách 14 ošetřoven a 17 marodek a pracovalo v nich 91 lékařů. (Acta Theresiana sv. 1, 2003, s 116) Počty vězňů stále stoupaly a v září, o půl roku později, bylo v Terezíně 57 000 vězňů a ve službě bylo 365 lékařů, ve většině mladších 65 let. Nejvyšší počty nemocných vězňů, více než 13 000, bylo v ghettu zaznamenáno v lednu a únoru roku 1943. V červenci 1943 klesl počet obyvatelstva na 46 000 a denně bylo ve stavu nemocných 10 000 vězňů. Ve zdravotnictví v té době pracovalo 4 066 vězňů. (Čermáková a Pilný, 2014, s 103-107)

Hlavní nemocnice ve Vrchlabských kasárnách měla největší funkci, mimo ni byly v Terezíně i vedlejší nemocnice, dětská nemocnice, chorobinec pro umírající a starobinec. Provozováno bylo i mnoho ambulancí, např. urologická, gynekologická, dermatologická nebo stomatologická. (Čermáková a Pilný, 2014, s 105)

I přesto, že byl na začátku tragický nedostatek léků a všech pomůcek, se situace ve zdravotnictví zlepšovala. Nakonec bylo vybavení terezínského zdravotnictví tak dobré, že se jen málo lišilo od vybavení poliklinik ve velkých městech. K dispozici byla i laboratoř, kde se prováděla laboratorní vyšetření všeho druhu, z bakteriologie to byla pouze bakteroskopie, protože pěstování kultur bylo zakázáno. Léčení a léky byly v Terezíně zdarma, proto se toho také nadužívalo a zneužívalo. Lékaři prováděli leckdy zbytečná kompletní vyšetření krve, sedimentace, punkce, obtížná vyšetření moči, často se také využíval rentgen. (Adler II., 2006, s 338-339)

Zásobování léky měl na starosti MUDr. Erich Munk, který jezdil do lékárny v Roudnici n. Labem. Pravidelně do Terezína dodávala léky také lékárna z nedaleké Budyně nad Ohří, tuto lékárnu vlastnila nežidovská bývalá manželka terezínského lékaře. Další velké dodávky léků z Říše zajišťoval důstojník SS Bartels, ty však s postupující válkou ustaly. (Hájková, 2020, s 149-150)

I přesto, že lékaři v ghettu poskytovali odbornou péči a zlepšovalo se vybavení, trpěly všechny zdravotnické jednotky nedostatkem vody a výpadky elektřiny. Když na operačním sále přestal jít proud, pokračovali při světle svíček. (Adler II., 2006, s 346)

Pokud někdo onemocněl na ubikaci, musel svůj stav nahlásit večer, nejpozději ráno, staršímu pokoje. Hlášení bylo předáno blokovému lékaři, který zastával funkci praktického lékaře. Tento lékař rozhodl, jak vážný je stav nemocného. V případě lehkého onemocnění zůstal pacient na pokoji a lékař ho minimálně jednou denně kontroloval. Pokud stav vyžadoval léčení, či ošetřování, byl odeslán na marodku. O umístění nemocného v nemocnici rozhodovala vyšší instance. Když byl nemocný poslán na marodku nebo do nemocnice, přišli pro něj dva muži z čtyř nosičů nemocných. Nemocné přemísťovali zprvu na nosítkách, později na vozíku. Pacient si s sebou vzal z ubikace příbor, nádobí, mýdlo, ručník a prádlo. Na marodkách a v nemocnici, kromě infekčního oddělení, mohli být pacienti navštěvováni během návštěvních hodin. Bylo předem dáno, kterého lékaře máte navštívit. Svobodná volba lékaře nebyla povolena, ale dělo se tak nelegálně, například, pokud v dané ambulanci, či nemocnici praktikovalo více lékařů stejného oboru. (Adler II., 2006, s 342-346, Čermáková a Pilný, 2014, s 103)

K Typickým chorobám v Terezíně patřila enteritida, tyfus, spála, tuberkulóza a encefalitida. Nejčastěji se na chirurgii operovaly kýly, neprůchodná střeva, abscesy, flegmóny a zlomeniny kostí. (Adler II., 2006, s 358-368) Kvůli specifickým podmínkám ghetta, podvýživě, špatné

hygieně a přelidněnosti, nabývaly nemoci v Terezíně větších rozměrů a jiných podob natolik, že pro toto nové odvětví medicíny vznikl název Theresiana. (Čermáková a Pilný, 2014, s 108)

Ve stavu nemocných byli v tábore i ti, kteří simulovali. Vězeň tím sice přišel o různé výhody, ale mohl si odpočinout od práce, v nemocnici měl příjemnější ubytování s postelí, bylo o něj pečováno a s vážnější diagnózou byl chráněn před transportem. Simulantství v ghettu nepřekračovalo vyšší míru a bylo určitým způsobem tolerováno. (Adler II., 2006, s 336-337)

Nejhůře bylo v tábore pečováno o staré a bezmocné pacienty. Byli často zanedbáváni, nebyli krmeni, umýváni. Ošetřující personál se mnohdy dopouštěl krádeže nebo krácení jejich přidělu jídla. Proto mnoho těchto pacientů zemřelo na následky špatné péče. (Adler II., 2006, s 342)

V ghettu probíhalo i pár lékařských výzkumů a experimentů. Byly prováděny například pokusy s použitím léčivého plynu při flegmónách, které měly celkem dobré výsledky. Ze strany SS nebyla tato vědecká práce výslovně nařizována, avšak tuto činnost tolerovali a podporovali. (Adler II., 2006, s 380)

Velkým zatížením zdravotnictví v Terezíně byl konec války a příchod evakuačních transportů z jiných koncentračních táborů, které byly vyklizeny. Vypukla zde epidemie skvrnitého tyfu. Při likvidaci tyfové epidemie zemřela také řada lékařů a sester z řad vězňů terezínského ghetta, kteří velmi obětavě pečovali o nemocné. (Čermáková a Pilný, 2014, s 110-112)

I přes veškerou snahu lékařů a ošetřovatelek umřelo na nemoci a stáří přes 35 000 vězňů kvůli špatným životním podmínkám a nedostatek léků (Lagus, Polák, 1964, s 231)

1.6.1 Vrchlabská kasárna a ústřední nemocnice

Než byla postupně vybudována ústřední nemocnice ve Vrchlabských kasárnách, v místě, kde stála dříve původní vojenská nemocnice, probíhala léčba a operace pacientů v Drážďanských kasárnách. Ve Vrchlabských kasárnách se jako první zřídilo infekční oddělení. V Terezíně začátkem roku 1942 propukla epidemie spály a infekční pacienti byli narychlo přestěhováni 28. února z Drážďanských kasáren do pravého křídla v přízemí Vrchlabských kasáren. (Chládková, 2005, s 43, Adler I., 2016, s 278, APT, inv. č.6032, ŽMP, 271 b)

Dne 1. 3. 1942 vyšlo v denních rozkazech rozhodnutí o proměně Vrchlabských kasáren na nemocnici a chorobinec ghetta. Vedením nemocnice a chorobince byl pověřen od 2. března

MUDr. Robert Tarjan. (Acta Theresiana sv. 1, 2003, s 106) Z Drážďanských kasáren se koncem dubna přestěhovala chirurgická ambulance a provizorní operační sál. Chirurgické oddělení bylo umístěno v levém křídle Vrchlabských kasáren. Operační sál byl ve Vrchlabí zřízen na stejném místě, kde kdysi býval ve vojenské nemocnici, ale bývalí vojáci ho zanechali prázdný. V místnosti byla betonová podlaha, stěny byly obloženy kachlíky a v nich skleněné výklenky pro sterilizaci nástrojů. Postupně se dařilo nemocnici a prázdný operační sál vybavit zařízením, které bylo zabaveno židovským lékařům a židovským nemocnicím. Přivezeno bylo i rentgenové vybavení a od 30. listopadu 1942 byla zřízena úrazová stanice se samostatným rentgenem na chirurgickém oddělení. (Adler I., 2006, s 278, ŽMP, inv. č. 326, s 5-6, Čermáková a Pilný, 2014, s 103-104)

V nemocnici se v 1. patře nacházelo oční, ušní, urologické, interní a gynekologické oddělení. Porody a gynekologické operace se prováděly na chirurgii. Ženské oddělení bylo otevřeno koncem srpna 1942, vedením byl pověřen MUDr. Theodor Heský. Zpočátku bylo ve Vrchlabských kasárnách i psychiatrické oddělení, které bylo z kapacitních důvodů později přestěhováno do Kavalírských kasáren. Primářem interního oddělení byl MUDr. Erich Klapp, chirurgického oddělení MUDr. Erich Springer. Tito dva lékaři spolu s vedoucím zdravotnictví MUDr. Munkem byli hlavními zakladateli nemocnice (Acta Theresiana sv.1, 2003, s 220, Fedorovič, 2007, s 91-92, APT, inv. č. 6032)

18. května 1942 se ve Vrchlabských kasárnách otevřely ústřední lázně. K dispozici bylo 68 sprch. Před jejich použitím musel každý projít lékařskou kontrolou a než na člověka přišla řada, trvalo to i dva měsíce. Kromě sprch byl v lázních ještě bazén a vanová lázeň se 6 vanami, které směla využívat jen malá skupina protěžovaných osob. S dodávkami vody byl v Terezíně problém. I přesto, že se dodávky během let zvyšovaly, stávalo se, že špatně fungující systém někdy nefungoval vůbec. (Adler I., 2006, s 139)

V průběhu roku 1942 se měnily i názvy Vrchlabských kasáren. Od 21. května 1942 se zavedla zkratka Ho, z německého Hoheneibe. Nově se od 1. 7. 1942 označovaly budovy velkým písmenem a římskou číslicí. Pro Vrchlabskou nemocnici bylo při písemném styku a hlášení osob používáno označení Blok E VI. (Acta Theresiana sv. 1, 2003, s.162,184)

Když začaly přicházet začátkem června 1942 transporty s německými Židy, kteří byli staří a nemocní, zvýšily se v Terezíně požadavky na lékařskou péči. V nemocnici bylo v září 1942 zaměstnáno 29 lékařů, 229 ošetřovatelek a dalších 391 osob pomocného ošetřovatelského personálu. (Čermáková a Pilný, 2014, s 102-103)

Pro pacienty a zdravotnický personál byla ve Vrchlabských kasárnách v roce 1943 zřízena „dietní“ kuchyně (Adler I., 2006, s 178)

V plně vybavené nemocnici v únoru 1944 mělo chirurgické oddělení 200 lůžek a dva operační sály. Aby se předešlo přenosu infekcí, byli určeni lékaři zvlášť pro aseptický a septický sál a po operaci se pacientům podávaly preventivně sulfonamidy. Při operacích byl přítomen anesteziolog a používala se narkóza. Operační sály byly vybaveny operačními stoly s osvětlením. Pro menší výkony byl k dispozici zákrokový sál. Nástroje se sterilizovaly v místnosti s vysokotlakým parním sterilizátorem. (Čermáková a Pilný, 2014, s 104) Gynekologie disponovala 70 lůžky a když šla židovská vězenkyně Anka Nathanová 2. února 1944 rodit, byl v nemocnici moderně vybavený operační sál a porodnice. Celková kapacita ve Vrchlabských kasárnách, spolu s jedním septickým infekčním barákem byla 1 000 lůžek. (Adler I., 2006, s 217, Holdenová, 2016, s 97)

Na konci války, v den osvobození Terezína 8. 5. 1945, byla nemocnice ve Vrchlabských kasárnách v dopoledních hodinách odstřelována a částečně poničena. (Lagus, Polák, 1964, s 280)

1.6.2 Zdravotnický personál v ghettu Terezín

„Nemocní byli obklopeni lékaři a ošetrovatelským personálem, kteří svůj vztah k pacientům dávali najevo nejrůznějším způsobem, počínaje oddaností přes lhostejnost a korupci až po odpor.“ (Adler II., 2006, s 335-336)

Pracovat ve zdravotnictví s sebou neslo i řadu výhod. Největší výhodou bylo, že byli lékaři a zdravotní sestry poměrně dlouhou dobu chráněni před transporty. Chráněna byla i celá jejich rodina. Další velkou výhodou byly větší přiděly jídla. Někteří lékaři byli zařazeni do skupiny těžce pracujících. Zdravotním sestrám byl poskytován určitý počet porcí navíc, jednou i víckrát týdně. Za práci v noci se dostávaly další zvláštní prémie jídla, v podobě krajíce chleba navíc nebo dvojitá porce polévky. Zdravotničtí pracovníci na infekčním oddělení dostávali další jídlo v tzv. přídavicích za nebezpečí. Lékaři a sestry směli být ubytováni v samostatných pokojích se svými kolegy a kolegyněmi. Vedoucí oddělení bydleli se svými rodinami. Mnoho zdravotníků mělo přístup k teplé vodě a koupelím. Lékaři a sestry, kteří získali práci v Terezíně, byli většinou české národnosti a cizinci byli mezi nimi v menšině. Mezi pracujícími ve zdravotnictví bylo také omezení věkové. Lékaři nad 65 let byli většinou

odmítnuti nebo dostali práci jako ohledavači mrtvých. (Brush,2004, Hájková, 2020, s 167-175, Adler II., 2006, s 177-178)

Lékaři v Terezíně byli obecně dobří, výběr toho nejlepšího, co mohlo tehdejší Československo nabídnout. Také komandatura SS využívala lékařské vězně pro svou potřebu, protože si byli vědomi jejich odbornosti. Našli se ale i lékaři, kteří léčili bez zájmu a povrchně, protože byli pracovně přetížení, měli soukromé starosti nebo byli otupělí situací v táboře. (Adler II., 2006, Hájková, 2020, s 151, s 341, APT, vzpomínka 4562)

Lékařů na rozdíl od kvalifikovaných sester byl dostatek. Jejich počet se v průběhu existence ghetta měnil v závislosti na transportech a nemocnosti obyvatelstva. Ve zprávě o stavu lékařů z 28. února 1942 se udává počet 91 lékařů. V době, kdy do ghetta začínaly přijíždět transporty s německými Židy, bylo koncem června v Terezíně zaměstnáno 200 lékařů. Ze dvou set pracujících lékařů v té době bylo 177 mužů a 23 žen lékařek. Z toho na gynekologii pracovalo 7 mužů a 1 žena. Nejvíce lékařů v tu dobu bylo zaměstnáno jako praktický lékař, celkem 80, z toho také 3 ženy. Počet lékařů rostl a v září bylo činných už 363 lékařů. Lékaři se v táboře mohli také vzdělávat, měli k dispozici lékařkou knihovnu, pořádaly se odborné přednášky a diskusní kroužky. V únoru 1943 bylo zaměstnáno už 225 odborných lékařů, 256 praktiků a 68 zubařů. Nejvyšší zaměstnanost lékařů byla asi v únoru 1944, kdy jejich počet byl celkem 549. Od října 1944 se vše změnilo. Do podzimních transportů bylo zařazeno mnoho zdravotníků a ochrana před transporty už neplatila. Zařazení do transportů byli všichni vedoucí lékaři včetně MUDr. Munka. Jen několik málo lékařů zůstalo, mezi nimi například gynekolog doc. Pavel Klein. Po této likvidaci zdravotníků zůstalo na práci 120 lékařů a 257 osob ošetrovatelského a pečovatelského personálu. (Adler I., 2006, s 278-289, Hájková, 2020, s 167-175, Polák,1964, s 230, APT inv. č. A 9323)

Diplomované zdravotní sestry mezi ošetrovatelkami byly v Terezíně začátkem roku 1942 jen dvě. Vyučených zdravotních sester bylo v táboře vždy nedostatek, jelikož se v první polovině dvacátého století mnoho židovských žen neučilo ošetrovatelství. Po zavedení Norimberských zákonů v Protektorátu se židovské ženy, které chtěly pomáhat nemocným, vzdělávaly v ošetrovatelských kurzech pořádaných Židovskou obcí. Téměř všechny registrované sestry deportované do Terezína byly okamžitě přiděleny na práci v nemocnicích. Doktor E. S. v jednom rozhovoru vzpomínal, že když do tábora přijela nějaká zdravotní sestra, bylo jedno, jestli je chirurgická nebo jiného zaměření, snažili se ji získat pro nemocnici. Registrované zdravotní sestry v Terezíně musely asistovat lékařům při odborných výkonech a zákrocích v

nemocnicích. Mezi jejich další povinnosti patřilo mytí pacientů, stlaní postelí, rozvoz jídla a výdej omezeného množství léků. Jako sestry byly zaměstnány i studentky lékařských fakult. (Adler I., 2006, s 217, Brush, 2004, Shlain, 2020, ŽMP, kazeta 050)

V denních rozkazech se neustále opakovaly výzvy pro zdravotní sestry a ošetřovatelky, aby se přihlásily o práci. Přihlásit se mohly i ženy, které často neměly odborné vzdělání ani zkušenosti s prací ve zdravotnictví. Od 15. 4. 1943 se mohly zájemkyně hlásit do vzdělávacích kurzů pro nové zdravotní sestry. Školení trvalo jeden měsíc. Teoretické školení trvalo 4 hodiny dopoledne a odpoledne byla praxe pod dozorem diplomované sestry. Mnoho žen a dívek nepovažovalo tuto práci za příliš namáhavou a lákaly je určité výhody. Nevyškolené zdravotní sestry dělaly všechno. Od úklidu, mytí podlah, nádobí, rozdělávání ohně po likvidaci výkalů a moči pacientů. (Acta Theresiana sv.1, 2003, s 320-321, Brush, 2004, Adler I., 2006, s 284)

Zdravotní sestry vykonávaly dvanáctihodinové služby 6 dní v týdnu s noční službou každý třetí den. Služby měly dopředu rozepsané. Na každém oddělení byla staniční a vrchní sestra a kvalifikovaná sestra, která chodila ostatní učit a kontrolovat. Svoje uniformy si sestry po práci praly samy. (Brush, 2004, Horáčková, 2017)

Shrnutí teoretické části

V teoretické části byly popsány důležité historické momenty 2. světové války, zaměřené na Protektorát Čechy a Morava a Židy v něm žijící. Popis ghetta Terezín jde od dávné historie Josefa II. až po jeho likvidaci a konec války.

Při příjezdu Židů do Terezína byla vězňům k dispozici pouze část kasárenského vybavení. Vše se muselo od začátku budovat. Židovská samospráva členěná do několika oddělení se starala o chod ghetta. Životní podmínky vězňů se zlepšily odstěhováním civilního obyvatelstva a otevřením celého města. Život obyvatelstva ztěžovaly přicházející a odcházející transporty, které vrhaly do ghetta chaos. Zdravotnictví v ghettu bylo budováno přicházejícími lékaři a vybavováno vybavením postupně získaným ze zrušených židovských ordinací a nemocnic. V Terezíně se lékaři snažili o léčení a záchranu životů židovských vězňů, někdy i Němců z řad SS. V Terezíně byly zastoupeny všechny obory, které se v té době praktikovaly.

Bílá místa v poskytované zdravotní péči můžeme vyplnit informacemi o tom, jak se v Terezíně rodilo, jaké operace se prováděly a jak se řešilo těhotenství žen. Z dostupných pramenů vyplývá, že není uceleně popsána gynekologická péče o ženy v Terezíně. V empirické části by mělo být více rozvinuto, jak probíhala gynekologická péče a kdo ji poskytoval.

VÝZKUMNÁ ČÁST

2 Úvod do výzkumné části

Před zahájením výzkumu byla provedena rešerše a seznámení se s historickými fakty a souvislostmi. Výzkumu předcházelo studium historie 2. světové války zejména na území tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava a postavení Židů v tomto období. Studovány byly archivní dokumenty, výpovědi a vzpomínky pamětníků, týkající se zdravotní péče zaměřené především na gynekologickou péči v ghettu Terezín. Byla vyhledána bílá místa v této oblasti a na základě toho byly kladeny výzkumné otázky:

1. Prováděly se v ghettu Terezín gynekologické operace a jaké typy, v jakém rozsahu?
2. Kdo poskytoval ženám v ghettu Terezín gynekologickou péči?
3. Jakým způsobem byla poskytována gynekologická péče v ghettu Terezín?
4. Jak se řešilo těhotenství v ghettu Terezín?
5. Jak probíhaly porody v ghettu Terezín?
6. Kolik bylo narozených dětí v ghettu Terezín?

2.1 Metodika výzkumu

Pro výzkum byla použita validní literatura s primárními zdroji dat, kterými jsou archivní dokumenty, autobiografie, denní rozkazy a vzpomínky přeživších pamětníků. Do sekundárních zdrojů byla zařazena literatura týkající se popisu Terezínského ghetta a jeho zdravotnictví, studie a články o zdravotnících v ghettu.

Historický výzkum se provádí s cílem odpovědět na určité otázky, odhalit neznámé souvislosti. Historická data můžeme čerpat z písemných dokumentů (napsané nebo tištěné materiály vytvořené v minulosti), statistických kvantitativních záznamů (statistická data v tištěné podobě), výpovědí svědků (orální historie), předmětů (fyzické nebo vizuální). Zdroje dat v historickém výzkumu pocházejí z primárních nebo sekundárních dokumentů. Primární dokument je zdrojem od autora, který byl přímým účastníkem událostí nebo k ní měl vztah (deníky, zápisníky, orální historie...). Sekundární dokument je zdroj vytvořený z primárních dokumentů. Za dokumenty se považují data, která vznikla v minulosti za jiným účelem, než

má daný výzkum, a vytvořená někým jiným než výzkumníkem. Výzkumník vyhledává data ve zdrojích, které jsou již k dispozici. (Hendl, 2023, s 143,211)

Vnější kritika dat, která byla zpracována v této diplomové práci, byla provedena už v minulosti pracovníky APT a ŽMP. Vnitřní kritika byla provedena autorkou ve spolupráci s vedoucí diplomové práce formou kladení a odpovídání na otázky typu: je pramen důvěryhodný, za jakým účelem vznikl, byl autor objektivní. Data byla vyhledána ve 25 publikacích a monografiích, 9 odborných článcích v českém a anglickém jazyce, 10 internetových zdrojích a 26 archivních dokumentech.

Monografie a archivní dokumenty byly zásadním materiálem v předložené práci. Po přiměřené kritice pramene primárních a sekundárních zdrojů byla na základě získaných výsledků vytvořena historická studie.

Primární zdroje:

Dochované archivní dokumenty

Archivní dokumenty byly vyhledány ve vědeckých databázích. V digitalizované formě ve sbírkách dokumentačního oddělení Památníku Terezín (listiny) a v digitalizovaných sbírkách s podnázvem Terezín, na internetových stránkách Židovského muzea v Praze. V archivu Památníku Terezín byla s pomocí zaměstnanců archivu dohledána operační kniha z období 1944-1945, kresba operace vaječnicku od H. L. Blumenthal a přepsané vzpomínky přeživších vězňů. Tato data byla podrobně zkoumána a analyzována při dvou návštěvách archivu. Další přepsané vzpomínky přeživších byly vyhledány v archivu Židovského muzea v Praze. Návštěva v ŽMP byla uskutečněna jedna. Archiválie byly dostupné z počítače přihlášeném na tamější server se zvláštním přístupem pro badatele. K vyhledaným vzpomínkám byl přiložen seznam povolených citací. U některých vzpomínek byla předepsána citace pouze v anonymní formě s použitím iniciál autora vzpomínek. Tento badatelský řád byl respektován, proto se v předložené diplomové práci na několika místech v textu objevují pouze iniciály jmen.

Literatura zabývající se vzpomínkami přeživších a samotné výpovědi pamětníků

Primárními zdroji byly také publikace od přeživších. Autobiografie *Pramienok života* napsaná Klárou Chlamtáčovou (1995), popisuje její život před uvězněním, dobu věznění v Terezíně a návrat domů po válce. Součástí knihy *Trojí svědectví* jsou kapitoly o rodině Gálových. Tyto prameny byly doplněny přepsanými rozhovory s Fedorem Gálem uloženými v ŽMP a

rozhovorem s Klárou Chlamtáčovou v Tel Avivu v roce 2017 nalezeným na webových stránkách Paměť národa. Autentická výpověď Egona Redlicha, napsaná v jeho deníku za období 1. 1. 1942-22. 10. 1944, kdy byl vězněn v Terezíně a poté poslán transportem s rodinou do Osvětimi, kde všichni zemřeli, byla velmi přínosným zdrojem dat. Jeho deník byl objeven při stavebních úpravách zedníky v roce 1967. V roce 1995 byl deník přeložen a přepsán do knihy s názvem *Zítřejí jedeme synu, pojedeme transportem. Z Terezínských studií a dokumentů* (2006) byla použita data z přeloženého dokumentu MUDr. Františka Base: *L'amour et les camps de concentration*.

Knihy a publikace byly vypůjčeny ze Státní vědecké knihovny v Hradci Králové a z knihovny Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky.

Internetové zdroje

Na internetu byl vyhledán nekrolog o docentu Pavlu Kleinovi, který vyšel v prosinci 1971 a dochoval se v digitalizovaném archivu novin The New York Times. Pomocí internetových stránek Památníku Terezín byly v databázi obětí nalezeny důležité doplňující informace o transportech, datu narození a zda vězeň přežil/zahynul v ghettu Terezín nebo v Osvětimi. Pomocí této databáze bylo možno spočítat, kolik dětí se v Terezíně za doby trvání ghetta narodilo, kolik jich zemřelo a kolik dětí věznění přežilo.

Sekundární zdroje:

Jako sekundární zdroj byla použita trilogie H. G. Adlera (2006), *Terezín 1941–1945, Tvář nuceného společenství*. Data pro empirickou část diplomové práce byla čerpána především z druhé části s podtitulem *Sociologie*, zejména z kapitol o zdravotních poměrech a z podkapitol: *Gynekologie a Těhotenství*. Dalším zdrojem je publikace od Lagus, Polák (1964), *Město za mřížemi*.

Studie, dokumenty a články

Terezínské listy jsou vydávány jednou ročně od roku 1970 Památníkem Terezín. Do Terezínských listů přispívá řada renomovaných českých i zahraničních historiků. Mezi sekundární zdroj z Terezínských listů řadíme články od Tomáše Fedoroviče: *Několik poznámek k lékařům a jejich činnosti v ghettu Terezín*, Kárného Miroslava a Kárné Margity: *Terezínští dětiští vězňové* a Erika Poláka: *Spravedlnost vykonaná a nevykonaná (Případy bývalých velitelů terezínského ghetta)*. Dokument vyhledaný v Terezínských studiích a dokumentech (2006): *František Bass a jeho svědectví o životě v koncentračních táborech*, byl

cenným sekundárním zdrojem. *Terezínské studie a dokumenty* jsou vydávány jednou ročně v českém a německém jazyce od roku 1996. V neposlední řadě byly významné i zahraniční články od Barbary Brush a Margalit Shlain.

2.2 Charakteristika výzkumného zájmu

Výzkumným záměrem této diplomové práce bylo popsat gynekologickou péči za celé období funkce ghetta Terezín. Protože nacisté na konci války, před odchodem z Terezína, zničili a spálili mnoho dokumentů, dochovalo se jen malé množství. Od bývalých vězňů byly po válce nalézány v Terezíně ukryté deníky, dopisy, obrázky a jiné. Důležitá statistická data se podařila uchovat od autora Prochnika. Po válce se začaly sbírat také vzpomínky od přeživších. Pro doplnění obrazu poskytované gynekologické péče v ghettu Terezín byly tyto vzpomínky klíčové. Hledány byly vzpomínky lékařů, sester a lidí, kteří byli přímými svědky poskytované gynekologické péče v ghettu. Do výzkumu byli vybráni 3 gynekologičtí lékaři, kteří byli vězněni v Terezíně a zaměstnáni v oddělení zdravotnictví. Byl popsán jejich život a práce lékaře v ghettu. Obraz sesterské práce byl sestaven z odborných článků a jednotlivých vzpomínek bývalých vězňů. Další část výzkumu tvořily vzpomínky přeživších, které popisovaly těhotenství, porody a nucené potraty probíhající v ghettu Terezín. V rámci analýzy přeživších byli vybráni dva hlavní svědci: Fedor Gál a Klára Chlamtáčová. Vzpomínky byly parafrázovány autorkou s doplněnými úryvky citací přeživších. Jelikož se z celého období ghetta dochovala pouze jedna operační kniha z listopadu 1944 až června 1945, můžeme analyzovat pouze část gynekologických výkonů za tento časový úsek. Získaná data z operační knihy byla významným zdrojem informací o lékařích, kteří prováděli gynekologické operace, ale také o rozsahu diagnóz, které se v Terezíně operovaly.

2.3 Analýza operační knihy gynekologických výkonů

Po podrobné analýze operační knihy, která se dochovala z období od listopadu 1944 do června 1945 bylo napočítáno 430 záznamů. Z tohoto počtu záznamů byly 4 záznamy u stejných osob, ale s jiným výkonem téhož dne. Za období listopad 1944 až červen 1945 bylo odoperováno 426 osob. Na operačních sálech se operovali pacienti s diagnózami chirurgickými, urologickými, ortopedickými a pacientky z gynekologie. Gynekologických

diagnóz bylo v operační knize zaznamenáno 44. Pro další zkoumání a zpracování údajů byly 3 záznamy vyřazeny z důvodu neúplnosti dat (například pro chybní věku, diagnózy nebo typu operace). Do excelových tabulek a grafu bylo zpracováno 41 gynekologických výkonů. (APT, inv.č. 9150)

Tabulka 2 Počet gynekologických výkonů v operační knize

měsíc/rok	11/44	12/44	1/45	2/45	3/45	4/45	5/45	6/45	celkem
gynekologické výkony	4	6	5	7	11	5	2	1	41

Zdroj: (APT, inv. č. 9150)

Komentář k tabulce 2

Za období listopad 1944 až červen 1945 se nejvíce gynekologických operací provedlo v měsíci březnu 1945, celkem 11 ze 41.

Tabulka 3 Přehled 41 diagnóz, typů operací, operatérů a věku pacientek

Diagnóza	Typ operace	Operatéri	Věk pacientky
Carcinoma uteri	schauta	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stern	30
Carcinoma colli uteri	laparotomia explorativa	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stern	41
Carcinoma uteri	vaginale total extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stern	75
Bartoliniho žláza	extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stein	69
Bartoliniho žláza	odloupnutí	doc.Klein, dr.Springer, dr.Hadda	37
Descensus uteri	interposition	doc.Klein, dr.Stern, dr.Rosenberg	45
Descensus uteri	plastik,interposition	doc.Klein, dr.Stern, dr.Rosenberg	57
Descensus uteri	plastik	doc.Klein, dr.Rosenberg, dr.Vintura	47
Descensus uteri	interposition	doc.Klein, dr.Sint, dr.Rosenberg	56
Douglas absces	Laparotomie, douglas incision	doc. Klein, dr. Springer, Rosenberg	50
graviditas mens 2	interupcion uterine	doc.Klein, dr.Stern, dr.Rosenberg	30
graviditas mens 4, abortus	kyretáž	doc. Klein, Dr. Springer, Dr. Hadda	18
graviditas mens 5	hysterotomie	doc.Klein, dr.Hadda, dr.Springer	25
graviditas mens 5	vaginalis sectio	doc.Klein, dr.Springer, dr.Rosenberg	35
graviditas mens 6	hysterotomie	doc.Klein, dr.Hadda, dr.Rosenberg	19
graviditas mens 6	hysterotomie	doc. Klein, dr.Hadda, dr. Rosenberg	23
graviditas mens 6 +uterus myomatosus	laparotomie	doc Klein, Dr. Springer	43
myom	vaginale uterus extirpation	doc. Klein, dr. Hadda, dr. Springer	52
myom	supravaginale uterus extirpacion	doc.Klein, dr. Springer, dr. Rosenberg	44
myom	vaginale uterus extirpation	doc.Klein, dr. Hadda, dr.Rosenberg	47
myom	vaginale uterus extirpation	doc.Klein, dr.Hada, dr.Stíbe	47
myom	vaginale uterus extirpation	doc.Klein, dr Springer, dr. Vintura	43
myom	vaginale uterus extirpation	doc.Klein, dr.Hadda, dr.Rosenberg	44
myom	laparotomie uterus extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Rosenberg	46
myom	vaginalis uterus extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Rosenberg	44
myom	vaginalis uterus extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Strach	46
myom	laparotomie,uterus extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stern	48
myom	laparotomie uterus extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stern	44
myom	laparotomie uterus extirpation	doc.Klein, dr. Springer, dr. Rosenberg	47
myom	uterus extirpacion	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stern	44
myom	uterus extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stern	51
myom	laparotomie uterus extirpation	doc.Klein, dr.Stern, dr.Rosenberg	50
myom	supravaginale uterus extirpacion	doc.Klein, dr.Springer, dr.Rosenberg	43
ovarial cyste	extipace cysty	doc.Klein, dr.Stern, dr.Rosenberg	41
Placenta praevia	císařský řez	doc.Klein, dr.Stern, dr.Rosenberg	41
Polypus uteri	extirpation	doc.Klein, dr. Stern	34
Prolapsus uteri	vaginalis uterus extirpation	doc.Klein, dr.Springer, dr.Stein	66
Prolapsus uteri	interposition	doc. Klein, dr. Springer, dr.Rosenberg	61
Prolapsus uteri	vaginalis uterus extirpation, plastik	doc. Klein, dr. Springer, dr.Hadda	67
Retroversio uteri	laparotomie fixation	doc.Klein, dr.Sint, dr.Rosenberg	41
uterus perforatio	šití	doc.Klein, dr.Springer	33

Zdroj: (APT, inv. č. 9150)

Komentář k tabulce 3

Diagnózy jsou barevně rozlišeny pro větší přehlednost. Z tabulky je patrné, že všechny gynekologické výkony prováděl doc. Klein a měnili se pouze pomocní operatéri. Dalším nejčastějším operatérem spolu s doc. Kleinem byl MUDr. Springer.

Tabulka 4 Rozdělení pacientek do věkových skupin u 41 gynekologických výkonů

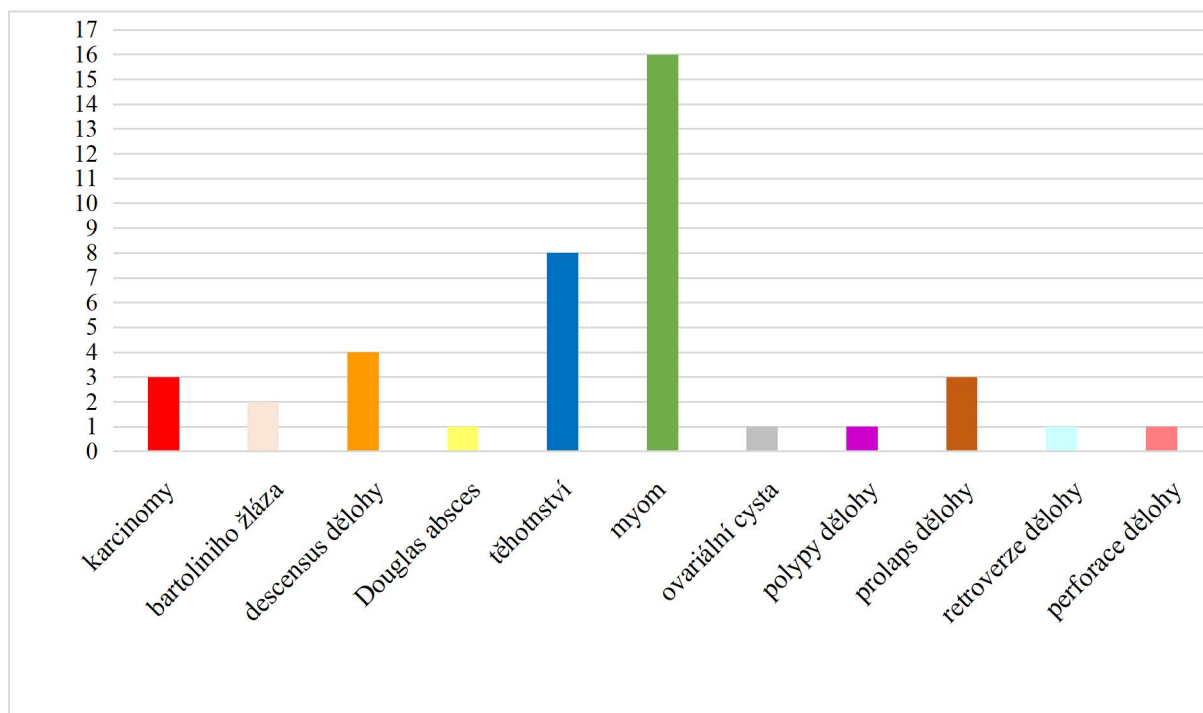
věk	10-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80
Počet výkonů	2	4	4	22	4	4	1

Zdroj: (APT, inv. č. 9150)

Komentář k tabulce 4

Nejvíce gynekologické operační výkony podstupovaly ženy ve věku 41-50 a to celkem 22 pacientek ze 41. Spolu s tabulkou 3 zjistíme, že dvěma ženám do 20 let byl proveden potrat. Nejčastěji byly ženy ve věku 41-50 operovány pro myom. Z 22 výkonů v tomto věkovém rozmezí bylo 14 ženám extirpována děloha pro myom.

Obrázek 3 Přehled četnosti diagnóz

Zdroj: (APT, inv. č. 9150)

Komentář k obrázku 3

Krabicový graf znázorňuje početní zastoupení gynekologických diagnóz v operační knize. Nejvíce byly ženy operovány pro myom, celkem 22 operací. Spolu s tabulkou 3 vidíme, že 7 ženám s diagnózou myom byla provedena vaginální extirpace dělohy, 2 ženám supravaginální extirpace dělohy, 5 ženám abdominální extirpace dělohy a u dvou žen není specifikován přístup při odebrání dělohy. Druhou nejpočetnější skupinou bylo těhotenství, v počtu 8 výkonů.

Operace dle Schauta

V tabulce 3 je zaznamenán výkon u 30leté pacientky s diagnózou karcinom dělohy. Doc. Klein, MUDr. Springer, MUDr. Stern operovali tuto ženu operační technikou, kterou provedl v roce 1901 vídeňský gynekolog MUDr. Friedrich Schauta. Jedná se o radikální vaginální hysterektomii, vhodnou při karcinomu dělohy a děložního hrdla I. stupně. Tento typ vaginální operace vykazoval v prvních desetiletí 20. století lepší výsledky, především nižší morbiditu a mortalitu než abdominální operace. (Pílka a kol, 2017, s 181)

2.4 Osobnosti terezínského ženského lékařství

2.4.1 MUDr. František Bass

MUDr. František Bass se narodil v Praze 25. 1. 1900. Medicínu studoval na Německé univerzitě v Praze a promoval v roce 1924. Jeho specializací se staly gynekologie a porodnictví. Po studiu pracoval v Zemské nemocnici a v roce 1930 si otevřel soukromou praxi. Doktora Basse zasáhla protizidovská perzekuce a v roce 1939 mu bylo zakázáno provozovat lékařskou praxi. Na rozdíl od jeho příbuzných se mu nepodařilo včas emigrovat a 24. dubna 1942 odjel transportem Am do Terezína. Jeho táborové číslo bylo Am 365. V Terezíně, vzhledem ke své specializaci, se dále věnoval léčbě gynekologických problémů a porodnictví. (Milotová, 2006, s 374-376) Od 13. 5. 1942 byl MUDr. Bass přijat mezi lékařské zaměstnance Vrchlabských kasáren. Vedoucí oddělení zdravotnictví MUDr. Munk mu v korespondenci píše, aby se hlásil u vedoucího Vrchlabských kasáren MUDr. Roberta Tarjana, který mu sdělí oficiální zařazení a jeho ordinační hodiny (ŽMP inv. č. 269b) V ghettu se také zapojil do přednáškové a vzdělávací činnosti. V Terezíně 9. 12. 1943 napsal

doktor Bass zprávu o amenoree u žen. Tento výzkum a pozorování popsal po válce ve studii *Amenorrhoea at the Concentration Camp of Theresienstadt* v časopise *Gynaecologie*. Doktor František Bass byl mezi lékaři, kteří byli na podzim 1944 odesláni do Osvětimi. Odjel 1. října transportem Em. Z Osvětimi byl dále poslán do německého Buchenwaldu, kde byl na konci války osvobozen. Po válce se vrátil zpět do Prahy a dále se věnoval profesi lékaře. (Milotová, 2006, s 374-376)

Své úvahy o sexualitě a ženách v koncentračních táborech sepsal v eseji *L'amour et les camps de concentration*. Zmiňuje zde zajímavý výzkum německého autora prováděný na mladých mrtvých tělech žen a mužů. Při mikroskopickém pozorování zjistili, že sexuální orgány mužů a žen vykazují zásadní změny. Tyto orgány pozastavily svou činnost a nacházely se dokonce ve fázi involuce. Některé vaječníky mladých žen vypadaly jako vaječníky starých žen po přechodu. Jako důvod těchto změn na orgánech a ztrátu menstruace uváděl spíše strach, duševní utrpení a změnu ubytovacích podmínek nežli špatnou stravu. (Milotová, 2006, s 374-376, Bass a Veselská, 2006, s 377-380)

Dr. František Bass zemřel ve věku 62 let, dne 26. ledna 1962 v Praze. (Milotová, 2006, s 374-376)

2.4.2 MUDr. Theodor Heský

MUDr. Theodor Heský se narodil 2. 10. 1899. Do Terezína přijel z Brna 2. prosince 1941 transportem G. Podle rozpisu z dochovaného dokumentu, datovaného 3. 2.1942, byl MUDr. T. Heský přidělen na gynekologii v Drážd'anských kasárnách. (APT inv.č. 9323) Když se ve Vrchlabských kasárnách otevřelo ženské oddělení, byl 31. 8. 1942 pověřen jeho vedením. (Acta Theresiana sv.1, 2003, s 220). Podzimními likvidačními transporty byl poslán 23. 10. 1944 do Osvětimi, kde zahynul. (Památník Terezín, 2017)

2.4.3 Doc. Pavel Klein

Doc. Pavel Klein se narodil 15. 5. 1892 ve Fulneku. Vystudoval lékařskou fakultu Vídeňské univerzity, kde ve 20. letech 20. století působil jako docent. (Dr. Paul Klein, 1971) Do Terezína přijel ve svých 51 letech transportem Dh z Prahy, 8. července 1943. V Terezíně mu bylo přiděleno táborové číslo Dh 86. (Památník Terzín, 2017) Ze vzpomínek přeživších a

dochované operační knihy víme, že doc. P. Klein zastával v Terezíně funkci lékaře na gynekologii. Prováděl gynekologické operace a byl porodníkem. MUDr. Springer vzpomíná na docenta Kleina jako na vynikajícího gynekologa, se kterým operoval a přiučil se od něho různým technikám v gynekologické operativě. (ŽMP, kazeta 050) Doktor Klein musel jednou udělat výškrab dělohy pro krvácení manželce příslušníka SS. U výkonu bylo přítomno 5-6 lékařů a sester a byli hlídáni příslušníky SS. (APT, inv. č. 6032) Přeživší W.G. vzpomíná, že když se mu narodila 9. 2. 1945 dcera, byl jejím porodníkem známý pražský chirurg docent Klein. (ŽMP, kazeta 082) V roce 1945 byl šéflékařem gynekologie. (Prochnik, 1945). V Terezíně se dočkal osvobození a po válce v roce 1949 emigroval do Spojených států amerických. Absolvoval stáž v Downstate Medical Center v Brooklynu. Byl členem American College of Obstetrics and Gynecology a International College of Surgeons. Ve svých 79 letech v prosinci 1971 zemřel ve svém domě v Queens, New Yorku. (Dr. Paul Klein, 1971)

2.4.4 Zdravotní sestry, ošetřovatelky a porodní asistentky

Lili (Lea) Sobotka (Schwarzwald), (1923–2002) se narodila v Brně. Vystudovala ošetřovatelství na dvouletém oboru v Brně, kde absolvovala praktický výcvik. V roce 1942, ve svých 19 letech, byla deportována do Terezína. Byla přidělena na gynekologické oddělení v hlavní nemocnici ve Vrchlabských kasárnách, jako asistentka Marie Horníkové, jediné certifikované porodní asistentky v Terezíně. Horníková jí poskytla praktický i teoretický výcvik pomocí knihy o porodnictví, kterou si vzala s sebou. Sobotka pracovala v ghettu jako porodní asistentka po dva a půl roku, až do května 1944, kdy se u ní rozvinula encefalitida. V říjnu 1944 byla deportována do Osvětimi a poté do Merzdofu. Přežila a po válce emigrovala do Izraele. Sobotka po válce popsala ve vzpomínkách svou práci na gynekologickém oddělení v Terezíně. (Shlain, 2020, s 70)

Hilda Hronková pracovala v Drážďanských kasárnách na ambulanci jako ošetřovatelka (tyto ambulance byly zřízeny ve všech kasárnách) a později přešla pracovat do nemocnice na gynekologické oddělení. Primářem zde byl MUDr. Heinn, chirurg. Hronková byla přidělena k doc. Kleinovi, který jí dal na konci věznění vysvědčení o její činnosti. Na oddělení měli několik pokojů, na každém asi 22 lůžek. Prováděli potřebné operace, bylo tam stále dost práce. Od roku 1943 byly povinné řadové prohlídky všech nových žen. Ihned po ubytování musely nastoupit k prohlídce, zda nejsou těhotné. Při zjištění těhotenství musely podstoupit

okamžitou interupci. Provádělo se jich hodně, třeba 10 dopoledne a 10 odpoledne. Zpočátku to tak nebylo, těhotné ženy byly odesílány rychle transportem pryč (do Osvětimi). *„Nejhorší to bylo v únoru 1945, kdy do tábora přicházely manželky árijců a když se jim také musel provést tento zákrok, nařikaly dělaly scény, co tomu řekne manžel.“* „Chodila k nám na gynekologické vyšetření manželka Murrelsteina, byla to Maďarka.“ Z dalších lékařů v nemocnici si Hronková pamatuje MUDr. Springera a docenta Steina. (APT, vzpomínka č. 6353)

Blanka Haas v rozhovorech po válce vzpomíná na práci sestry v Terezíně. Sestry před transporty chránili tím, že jim dávali injekce, po kterých měly horečku. Když se je podařilo zachránit před jedním transportem, poslali je poté dalším. *„Najednou přišel rozkaz od Němců, že ženy musí být vyšetřeny, zda nejsou v jiném stavu. Prosil mě MUDr. Klein, abych mu asistovala. Několik z nich bylo v jiném stavu, v 6. měsíci, musel jim to vzít, ačkoli se už blížil konec války. Ženy to přežily, ani jedna nezemřela.“* V roce 1945 byla pověřena, aby z transportů, které přijely ze Sereď vyhledala sestry. Příchozí z těchto transportů byli v karanténě a nesměli ven. (APT, vzpomínka č. 4184)

2.5 Vzpomínky přeživších

2.5.1 Klára Chlamtáčová

Pocházela z podnikatelské rodiny Čatových ve Zlatých Moravcích. Narodila se 23. února 1921 a zemřela v roce 2020 v Izraeli. Když na Slovensku začaly v roce 1942 deportace do koncentračních táborů, utekla se svým manželem Adolfem Schlesingerem do Maďarska, kde byli po nějaký čas vězněni za uprchlictví a falšování dokumentů. Po skončení trestu se vrátili zpět na Slovensko, kde byli v listopadu 1944 zatčeni gestapem a odvezeni do sběrného tábora v Sereďi. Klára byla v tu dobu těhotná. Její manžel odjel transportem do Sachsenhausenu. Transport do Terezína s Klárou, jinými těhotnými ženami, matkami s dětmi a starými lidmi odjel 19. 12. 1944. Na cestě byli 5 dní, všichni přijeli do tábora vyhladovělí a žízňiví. Po příjezdu ji i další těhotné ženy a matky s dětmi přesunuli do „pivnice“. Zde je nechali celý den bez zavazadel, vody a jídla. Nebylo kde si sednout. Na zemi byla pouze mokrá hlína. Pozdě odpoledne začali s očkováním, Klára měla výjimku kvůli těhotenství. Všechny je poté odvedly do sprch, ale Klára si s lékařem domluvila vanovou koupel. Voda tekla teplá a směli použít mýdlo. Ženy ve sprchách byly mezitím ostříhány na krátko, na ni zapomněli, tak jí

zůstaly dlouhé vlasy. Oblečení jim bylo sebráno na dezinfekci a na zahalení dostali pouze plachtu. Po sprchách dostali teplou večeři. Po 3 týdnech karantény je přestěhovali do ubikací v Železné ulici. Další den musely všechny ženy podstoupit lékařskou prohlídku, kde se jich ptali, v kolikátém měsíci těhotenství jsou. Klára byla v tu dobu v 7. měsíci těhotenství, ale lékaři řekla, že je v 8., proto se vyhnula nařízenému potratu. Zpětně se dozvěděla, že údajně ženy, které nedosáhly osmého měsíce těhotenství, museli podstoupit potrat. V prvních měsících přerušovali těhotenství výškrabem, později vytlačili dítě umělým balónovým porodem, při kterém dítě usmrtili. Tento zákrok byl velmi bolestivý. Těhotné ženy v Terezině registrovali do nemocnice a rezervovali jim postel před porodem. V lednu 1945 v 8. měsíci těhotenství, 3 dny před falešně udaným termínem porodu, odvedli Kláru do nemocnice ve Vrchlabských kasárnách. Byly tam postele a bílá prostěradla. Pokoj, ve kterém ležela, byl menší, vedle byl ještě velký pokoj a operační sál, který byl současně porodním sálem. V nemocnici ležela celý měsíc. Předvečer porodu ji praskla plodová voda. Česká sestra Klára, která měla v tu noc noční směnu, ji uložila na vysoké lůžko na sále a dala pod ní čisté bílé prostěradlo. Porodní bolesti jí začaly až v 6 ráno. Porod postupoval tak rychle, že lékař, který měl noční službu, nestihnul dorazit a sestra neměla umyté ruce a rodičí se dítě chytala do sterilní vaty. Dcera se jí narodila v neděli ráno 18. 2. 1945. Byla dobře vyvinutá a baculatá. Ihned po porodu se vrátila zpět na pokoj. Od spoluvězňů dostala dort políty slazenou kávou a promazaný marmeládou. Další den měla sestra Klára denní službu. Ráno přišla, zatopila v kamnech a přinesla jim snídani. Ruce si omyla jen studenou vodou, mýdlem se šetřilo na operace a porody. 3 dny po porodu Klára onemocněla, dostala horečku. Lékař ji předepsal vysoké dávky pront⁴osilu. Tyto léky ji nezabíraly. Díky tomu, že nedávno dorazily do Tereziны dodávky léků od červeného kříže, mohl ji lékař léčit cibaz⁵olem. Neměla dost mléka na kojení dcery, a tak musela dceru dokrmovat kaší z vody s trochou mateřského mléka od jiné ženy. Když se uzdravila, šla s dítětem do dětského domu. Aby mohla s dcerou zůstat a nemusela jít pracovat, zahala, že stále kojí. Její dceru tam kojily jiné matky a kradla u sester kaši pro nekojené děti. S dcerou se dočkala osvobození a vrátila se zpět do rodného města na

---

⁴ **Prontosil**-historicky první průmyslově vyráběný a klinicky aplikovaný sulfonamid. Za jeho syntézu obdržel německý chemik a bakteriolog Gerhard Domagk v r. 1939 Nobelovu cenu.

Dostupné z: <https://www.lekarske.slovníky.cz/pojem/prontosil>

⁵ **Cibazol**-Sloučenina sulfathiazolu, která se používá jako krátkodobě působící antiinfekční látka. Kvůli své toxicitě se již běžně systémově nepoužívá, ale stále se může aplikovat lokálně v kombinaci s jinými léčivými látkami k léčbě vaginálních a kožních infekcí a stále se používá ve veterinární medicíně. Dostupné z: <https://www.sdrugs.com/?c=drug&s=cibazol>

Slovensku. Její manžel zahynul při pochodu smrti. (Chlamtáčová, 1995, s 196-233, Pavčík, Chlamtáčová, 2017)

2.5.2 Fedor Gál

Barbora Gálová, rozená Weinbergrová se dostala do Terezína ze sběrného tábora ze Sereďe. Transport XXVI/1 odjel ze Sereďe 19. 12. 1944. Maďarští Židé byli v uzavřeném vagónu 5 dní. Původně tento transport směřoval do Osvětimi, kam podle svědectví také dojel, ale Židé byli nakonec vysazeni v Terezíně dne 23. 12. 1944. Byl to stejný transport, kterým jela do Terezína také Klára Chlamtáčová. Tehdy 33. letá Barbora měla s sebou čtyřletého syna Egona a byla v 6. měsíci těhotenství. Při osobním rozhovoru Fedora Gála a Kláry Chlamtáčové v roce 2000 v Izraeli, vyprávěla Chlamtáčová F. Gálovi podrobnosti o prvních dnech těhotných žen z jejich transportu. Po příchodu do tábora dali nově příchozí do karantény. Po dvou až třech dnech byly všechny ženy předvedeny ke gynekologovi. Při prohlídce gynekolog říkal ženám: „*Sedni si tady a roztáhni nohy!*“. Každé ženy se zeptal, v jakém měsíci těhotenství je. Někdo zřejmě musel Barboře poradit, aby udala vyšší stupeň těhotenství. Protože prý dělali ženám, které nedosáhly 8. měsíc těhotenství, tzv. výskrab nebo balónový porod, což bylo obzvláště bolestivé přerušování těhotenství. Barbora Gálová prošla gynekologickou prohlídkou a směla v Terezíně porodit. (Památník Terezín, 2017, Gál a spol, 2000, s 67-72)

Fedor Gál se narodil 20. 3. 1945. Jeho matka mu po válce v útržcích vyprávěla pár detailů po jeho porodu: „*Když ses narodil, byl jsi v krabici a byl jsi takový čistounký...*“, nebo: „*Když ses narodil, tak mi chlapi udělali dort z chleba slepený marmeládou.*“ Z matčina vyprávění si Fedor Gál dále pamatuje, že v Terezíně byl „*nějaký barák nebo ošetřovna, kde máma rodila a u porodu byl židovský lékař, snad dokonce známý ze Slovenska*“. Jeho matka Barbora prý těsně po porodu ležela v terezínské nemocnici a vedle ní byla žena, která neměla dost mléka, a tak kojila i její dítě, protože ona měla mléka dost. (ŽMP kazeta 1075 a, Gál a spol, 2000 s 70-72, Památník Terezín, 2017)

Barbora Gálová a její dva synové byli v Terezíně osvobozeni a po válce se vrátili na Slovensko do Lupči. Její manžel, Fedrův otec, zemřel na pochodu smrti z koncentračního tábora Sachsenhausen do Schwerinu (Gál a spol, 2000, s 58-61)

2.6 Gynekologické operace a gynekologická onemocnění

V období od 1. 09- 31. 09. 1942 bylo provedeno 15 velkých operací (ŽMP, inv. č. 49a)

Patrně během celého roku 1943 bylo provedeno 302 gynekologických operací (Adler II., 2006, s 370)

Lagus a Polák (1964) uvádí počet zhoubných nádorů ženského pohlavního ústrojí, jako příčinu smrti u 53 žen v terezínském táboře v době od 24. 11. 1941 do 31. 8. 1944. Dále u 3 žen horečku po porodu, jako příčinu úmrtí.

Amenorea

Doktor František Bass si všiml, že mnoho žen v Terezíně na nějakou dobu ztratilo menstruaci. Tento jev popsal ve zprávě z 19. prosince 1943 v Terezíně. *„Dávalo smysl spojovat amenoreu, která se masově vyskytovala v Terezíně, s podvýživou, jak se to v mnoha oblastech dělo s amenoreou za světové války a amenoreou, ke které došlo za jiných podobných podmínek. Za účelem objasnění této otázky byly provedeny statistické průzkumy, které ukázaly, že 54 % žen v Terezíně dočasně onemocnělo amenoreou. Délka amenorey trvala 3-17 měsíců, během této doby byla normální menstruace zjištěna ve všech případech kromě 6 %. Zbytek zůstal amenoreický i přes všechny léčebné pokusy. Křivka výskytu amenorey má nejvyšší vrchol ve druhém měsíci a do 3. měsíce klesá k nule. Recidiva menstruace se zvyšuje ze 3. na 5. měsíc, při stoupající tendenci 8 % měsíčně. Tyto křivky ukazují, že příčinou amenorey není, jak se očekávalo, podvýživa v Terezíně, ale spíše psychický šok, který nelze přesně určit. Šok, má pak za následek zastavení zrání vajíčka. Při absenci menstruace může hrát roli i bydlení. Terapie je na tyto případy rezistentní. V některých případech dochází k involuci na děloze a vaječnících.“* (ŽMP, inv. č. 272)

2.7 Těhotenství

V denních rozkazech pravidelně vycházela výzva pro ženy hlásit těhotenství ženskému lékaři, od prosince 1941 až do 3. 4. 1944. (Acta Theresiana sv. 1, 2003)

Veškeré porody byly zakázány ode dne 21. srpna 1943, kdy byl všem vedoucím lékařům zaslán oběžník podepsaný vedoucím zdravotnictví židovské samosprávy Terezína MUDr.

Erichem Munkem, který lékařům nařizoval neprodleně hlásit i každý nový případ těhotenství. (ŽMP, inv.č. 260)

Egon Redlich v zápisu ve svém deníku z 3. 10 1943 se podivuje nad rozporem nařízení zákazu rodit děti a zákazu vlastnit pánskou ochranu. „*Zakázali zde rodit děti, ale zakázali též používat při pohlavním styku prezervativy. Jeden mládenec, v jehož kapse našli prezervativy byl zatčen a obviněn ze sabotáže*“. (Redlich, 1995, s 203-204)

2.8 Potraty

Asi 2 měsíce po zřízení ghetta byly interupce zakázány. Odůvodňovalo se to morálním přístupem. Později naopak byly potraty v ghettu nařízeny a byl vydán příkaz, že žádné dítě, které bylo počato v ghettu, se nesmí narodit. Později to bylo rozšířeno a nesměly se vůbec rodit děti a potraty byly nařízeny všeobecně. (APT, vzpomínka 6032, s 8)

V záznamu z deníku Egona Redlicha ze dne 7. 7. 1943, kdy vyšel denní rozkaz o nařízení všem těhotným ženám povinnost oznámit svůj stav, píše Redlich: „*Chtějí zničit plody všech těhotných žen do 6. měsíce*.“ (Redlich, 1995, s 197)

Ruth Widderová, jedna z matek v Terezíně, podala svědectví o svém těhotenství. V červnu 1943 otěhotněla. Když byla asi v 6. měsíci těhotenství, dozvěděl se o jejím stavu tehdejší velitel ghetta Anton Burger. Nařizoval jí a jiným těhotným ženám potrat, jinak budou s narozenými dětmi a otci dětí poslány do Osvětimi. Bruger také trval, aby Ruth podepsala prohlášení o tom, že souhlasí s usmrcením jejího dítěte, až se narodí. Bylo jí vyhrožováno, že pokud prohlášení nepodepíše, bude ihned transportována do Osvětimi. V důsledku toho R. Widderová prohlášení podepsala. Zkusila ještě velitele Brugera spolu s asi desíti jinými ženami poprosit, aby jim výjimečně porody povolil, ale o tom nechtěl ani slyšet. Později prý porody přesto povolil, ale tyto ženy i s dětmi byly poslány do Osvětimi. Ruth Widderová se zřejmě zachránila, protože se její dítě narodilo mrtvé. (Kárný, Kárná, 1994, s 28)

I Egon Redlich si do svého deníku zapsal dne 24. listopadu 1943: „*Donutili nás podepsat, že souhlasíme se zabitím našeho dítěte. Strach, vládne strach. Strach a hrůza proměňují lidi ve zlá zvířata. Co to povídám. Ani zvířata nezabíjejí své syny. Co z nás dělají, co dělají...*“ (Redlich, 1995, s 207)

Tyto vzpomínky potvrzuje dochovaný oběžník z 21. 8. 1943, který zaslal vedoucí zdravotnictví E. Munk šéflékařům a všem gynekologům. „*V souvislosti s posledním oznámením o dvou*

porodech pan SS-Obersturmführer Burger sděluje, že v budoucnu budou všichni otcové zde zplozených dětí, jakož i matka a dítě, zařazeni do transportu a že budou odsunuti. Předem tedy ještě jednou žádáme, abyste nahlásili všechna vám známá těhotenství, pokud ještě hlášena nebyla, neboť kvůli nedodržení včasné ohlašovací povinnosti se také vyšetřující gynekolog stává zasvěceným a tím vinným. Sdělení, která budou těhotným ženám oznámena, musejí znít zcela jednoznačně, že přerušeni těhotenství musí být provedeno na úřední příkaz.“ (ŽMP, in. č. 260)

Egon Redlich zapsal do deníku dne 26. 3. 1944, že jeho setra byla také těhotná a dokázala skrýt své těhotenství 8 měsíců. Někdo ji udal. Rozsudek byl mírnější, protože nový německý velitel tábora Rahm nebyl takový fanatik a nepřítel, jako bývalý velitel. Otec dítěte, jeho švagr byl nucen za trest opustit svůj byt a vzdát se funkce kuchaře. (Redlich, 1995, s 217)

Hana Frišmanová podstoupila v Terezíně přerušeni těhotenství na podzim 1944. Děti se v táboře stále nesměly rodit. Když jí při prohlídce zjistili těhotenství, musela podstoupit zákrok. Byla už v druhé polovině těhotenství a operovali jí živý plod. Byla v narkóze a operaci prováděl lékař z Vídně. Poté zůstala ležet delší dobu v nemocnici. Pamatuje si, že nemocnice byla dost naplněná a bylo málo léků. (APT, in.č. 6376)

Další zkušenost s potratem popisuje žena V.S. Vzpomíná, že Němci zakázali sexuální styk a rození dětí. Potraty prý byly v Terezíně rutina, když se žena dostala do jiného stavu. Ženy, které se dostaly do Terezína ztratily během prvních dvou měsíců menstruaci, takže nevěděly, zda mají ovulaci nebo ne. Při svém potratu neměla žádnou anestezii, musela zatnout zuby a trpět, jak říká. (ŽMP, rozhovor č. 0155)

Počet známých uměle přerušovaných těhotenství byl přibližně 350. (Adler II., 2006, s 371)

Bývalí terezínské zdravotníci MUDr. Richard Stein, MUDr. Pavel Klein, MUDr. Erich Springer a také vězenkyně Ruth Widderová vypovídali po válce před soudem jako svědci ohledně nuceného přerušování těhotenství, zejména u žen, které počaly přímo v Terezíně. Vypovídali také o trestném zařazování do transportů v případech, kdy se postižené ženy odmítly takovému zákroku podrobit. Za velitele ghetta Burgera se tyto zásady dodržovaly nejdůsledněji. (Polák, 1994, s 16)

2.9 Porody

Prvním narozeným dítětem v ghettu byl Tomáš Winter, dne 13. 2. 1942. Narodil se rodičům, kteří přijeli prvním transportem AK1 Aufbaukomanda (Acta Theresiana sv.1, 2003, s 95)

V denních rozkazech ze 4. 3. 1942 je předepsáno, jakým způsobem oznamovat narození dítěte. Šéflékař vyplnil formulář o třech vyhotoveních (pro táborovou komandaturu, vedoucího odd. zdravotnictví a pro matriku). Na základě tohoto oznámení provedl matrikář zápis dat do matricy o narozených. Oznámení o narození bylo podepsáno porodní asistentkou nebo lékařem, dvěma svědky, kteří byli přítomni obřízce, a otcem nebo matkou dítěte. Osm dní po narození bylo dítěti dáno jméno. Matrikou přidělené jméno bylo předáno na táborovou komandaturu. Hlášení podepisoval židovský starší. Z ohlašovacího listu si matrica ponechala originál, kopii obdrželo oddělení zdravotnictví a starší budovy, kde dítě bydlelo s matkou. (Acta Theresiana sv. 1, 2003, s 107-108)

V období od 1. 09- 31. 09. 1942 se narodilo 9 dětí a byl proveden 1 císařský řez. (ŽMP, inv. č. 49a)

Zpočátku táborová komandatura SS dovolovala porodit děti, které byly počaté v době před příchodem do Terezína, později byly porody přísně zakázány. Velmi přísně byly posuzovány porody dětí počatých v Terezíně. Zákaz porodu nebyl nikdy zrušen, ale později velitel tábora povoloval výjimky a ke konci války už táborová komandatura na dodržování netrvala. Situace se více uvolnila v dobách první návštěvy MVČK. (Kárný, Kárná, 1994, s 27)

Zdravotní sestra Lili Sobotka popsala svou práci na gynekologickém oddělení v Terezíně. Porody byly prý snadné, protože děti se rodily malé. Obvykle ženy rodily za pomoci porodní asistentky nebo zdravotní sestry a lékař byl přivolán pouze, když se vyskytla komplikace. Děti se rodily do velmi špatných hygienických podmínek. Nebylo možné dostatečně prát a žehlit prádlo. V plenkách byly štěnice a sály dětem krev z pupeční jizvy. V jednom koši na prádlo leželi i dva novorozenci. Nebyla antibiotika, pouze sulfamidy, které nepomáhaly. Děti proto umíraly na infekce. Stav žen, které porodily, byl také špatný kvůli nedostatku sterilních a dezinfekčních prostředků. Vaginální vyšetření se provádělo bez rukavic, neošetřenýma rukama. Proto mnoho žen umřelo na infekci dělohy. (Shlain, 2020, s 70)

Přeživší Anna Sussová do Terezína dorazila 2. 12. 1941 a byla v jiném stavu. Do porodu bydlela v Drážďanech. Před porodem odešla do kojeneckého domu (nebo možná, byl porod ještě v Drážďanech). Prý stále prosila MUDr. Heského, aby jí provedl potrat, ale on říkal: „Už

z hygienických důvodů nemohu, nemám ani rukavice.“ Zpětně mu dávala za pravdu, asi by nepřezila, protože tam byla spousta infekce. Její porod byl primitivní, ležela jen na holém stole, doktor měl jen lavor a byl bez rukavic. (APT, vzpomínka č. 5529)

Na svůj porod v Terezíně vzpomínala i Hana Lojínová. V únoru 1943 dostala prudké bolesti. Před odchodem do ghetta se měla vdávat a čekala dítě. Když 12. února rodila, přiběhli na ubikaci dva chlapci s nosítky a celou cestu s ní utíkali do Vrchlabských kasáren. Pamatuje si na velký ponurý sál. Dali ji do menší místnosti vedle. Dítě se narodilo v 7. měsíci, byla to holčička. Po zprávě, že dítě zemřelo, dostala šok. Přenesli ji pak do velkého sálu, kde ještě 14 dní ležela. (APT, vzpomínka 6202)

Když žena A. B., přišla v roce 1943 v Terezíně do jiného stavu spolu s dalšími pěti ženami, i přestože pohlaví byla od sebe stále oddělena. Těhotenství byla někým nahlášena a ženy se svými partnery byly předvolány na komandaturu. V Terezíně ztratila na dva měsíce periodu, jako jiné ženy, ale že je těhotná jí bylo jasné. Ona ani dalších pět žen k žádnému lékaři nešly. Byly už ve vysokém stupni těhotenství. Myslí si, že byla tehdy asi v pátém měsíci těhotenství. Všechny páry podepsaly listinu, kde se psalo, že po porodu jim budou děti odebrány. Tehdy poprvé slyšela sloho euthanasie. Němci jim řekli, že jejich děti budou po porodu usmrceny. Když se jejich děti narodily, nikdo jim nic neudělal, neodnesl je a děti si mohly nechat. Její syn ale za dva měsíce umřel na zápal plic. A. B. vzpomíná, že rodila v nemocnici a byli tam gynekologové. (ŽMP, kazeta č. 1090)

V prosinci 1944 porodila Anna Janouchová syna ve Vrchlabských kasárnách v nemocnici. Se synem byla až do osvobození v kinderheimu. Pamatuje si na MUDr. Pavla Kleina, českého lékaře. (APT, vzpomínka 8789)

Muž W. G., jeho manželka i v Terezíně narozená dcera přežili. Když koncem listopadu nebo prosince 1944 zavolali W. G. k Židovskému staršímu Murrelsteinovi, řekli mu, že jeho manželka byla pozvána do Vrchlabských kasáren k vedoucímu odd. zdravotnictví MUDr. Steinovi. Měl podepsat nějaký souhlas a jeho manželka měla být operována čtyři týdny před porodem. Dcera se mu narodila 9. 2. 1945 a porodníkem byl doc. Klein. (ŽMP, kazeta č. 082)

Kolik dětí se narodilo v Terezíně není přesně známo. Lagus a Polák (1964) uvádí počet narozených dětí 207. H. G. Adler (2006) a Prochnik (1945) uvádějí počet porodů 205. V databázi obětí Památníku Terezín bylo nalezeno 201 narozených dětí. V tabulce č. 5 jsou znázorněny počty narozených dětí v ghettu Terezín za jednotlivé roky k určitému datu. H. G.

Adler však udává, že porodů mohlo být mnohem víc. Podle něho počty kolísají mezi 205 až 209, ale celkový počet mohl dosáhnout až 230 (Adler II, 2006, s 371)

Tabulka 5 Počty narozených dětí za období 1942-1945 z různých zdrojů

Rok narození	Lagus, Polák k 9.5.1945	Adler k 20.4. 1945	Prochnik k 30.4.1945	Památník Terezín k 10.5.1945
1942	78	78	78	78
1943	81	86	86	72
1944	36	28	28	33
1945	12	13	13	18
celkem	207	205	205	201

Zdroj: Lagus, Polák, 1964, Adler I., 2006, s 71, Prochnik, 1945, Památník Terezín

V tabulce č. 6 je rozepsáno, kolik z 201 dětí z určitého roku přežilo věznění v ghettu Terezín. Jen 11 dětí přežilo z roku 1942 a 1943. Děti narozených v roce 1944 a 1945 přežilo 33.

Tabulka 6 Počet narozených dětí a počet přeživších dětí za období 13.2.1942-10.5.1945 z databáze obětí Památníku

Rok narození	Počet narozených dětí	Počet přeživších
1942	78	2
1943	72	9
1944	33	17
1945	18	16
celkem	201	44

Zdroj: databáze obětí Památníku Terezín, dostupné: <https://www.pamatnik-terezin.cz/databaze>

3 Diskuse

Základním cílem této práce bylo popsat zdravotní péči a zejména pak gynekologickou péči, v ghettu Terezín. Cíle empirické části měly osvětlit prázdná místa v oblasti gynekologických diagnóz, těhotenství, porodů a nucených potratů. K tomu bylo třeba zjistit nejčastější typy lékařských diagnóz, které vedly ke gynekologickým operacím. Najít lékaře a sestry poskytující gynekologickou péči a dohledat v archiváliích a dokumentech zmínky o jejich působení v ghettu. Bylo zapotřebí vyhledat vzpomínky svědků o těhotenství, porodech a nucených potratech. Aby bylo možné dosáhnout těchto cílů, bylo nezbytné provést rozsáhlý průzkum a získat primární a sekundární data.

Prvním krokem bylo dohledání primárních pramenů včetně archivních dokumentů a vzpomínek přeživších. Získaná data byla podrobena kritické analýze, aby byla zajištěna jejich spolehlivost a objektivita. Mezi primární dokumenty patřily archiválie dohledané v archivu Památníku Terezín, zejména operační kniha z období od listopadu 1944 do června 1945, dále vzpomínky lékařů a sester, kteří v ghettu Terezín pracovali, a vzpomínky bývalých vězňů. Vzpomínky přeživších Fedora Gála a Kláry Chlamtáčové byly získány z více zdrojů. Klára Chlamtáčová napsala autobiografii o svém životě za druhé světové války v roce 1995 a později natočila rozhovor v Tel Avivu, v roce 2017. Některé informace se v těchto dvou zdrojích liší, a proto při nejasnostech byla použita data spíše z životopisné publikace, která je časově blíže výzkumné události. Vzpomínky z rozhovorů z roku 2006 Fedora Gála se shodují s publikací *Trojí svědectví* z roku 2000.

Následně byla provedena obsahová analýza sekundárních pramenů, jako jsou monografie a články zabývající se danou problematikou. Gynekologická péče v ghettu Terezín je popsána minimálně. Zdravotní péče je obecně popsána v monografii od H. G. Adlera (2006) a A. Hájkové (2021).

Výzkum měl své limity z důvodu nedostatku pramenů, ze kterých by se dala čerpat data. Konkrétní informace ze zdravotní péče mohou poskytnout vzpomínky pamětníků, ale nemusí být vždy objektivní a stejné. Výzkum věnovaný analýze operační knihy lze porovnat pouze s diplomovou prací R. Grymové (2018), která prováděla historický výzkum chirurgické péče v ghettu Terezín. Vzhledem k tomu, že se dochovala jen jedna operační kniha, od listopadu 1944 do června 1945, bylo limitem i sledované období. Limity pro zjištění přesného počtu těhotenství a porodů jsou v chybění přesných statistických údajů. Z dostupných zdrojů není zcela jasné, jak se došlo k výpočtům narozených dětí, a zvláště pak k údajům, kolik v

Terezíně narozených dětí přežilo věznění. Pro výzkum počtu porodů a přeživších dětí narozených v Terezíně, byla v této diplomové práci použita analýza a početní kontrola dat všech narozených osob v Terezíně za období listopad 1941 až květen 1945. Data byla získána z databáze obětí dostupné na webových stránkách Památníku Terezín. Získaná data se liší od jiných vyhledaných zdrojů.

3.1 Jaká byla zdravotní péče a konkrétně gynekologická péče v ghettu Terezín?

Zdravotní péče v ghettu Terezín je obecně popisována v monografiích H. G. Adlera (2006), Laguse a Poláka (1964), Anny Hájkové (2021) a v kolektivní monografii *Bílá místa ve výzkumu holokaustu* (2014). Tyto publikace popisují i částečně gynekologickou péči, zejména počty porodů a jsou v nich také zmínky o nucených potratech. Denní rozkazy vydávané v Terezíně obsahují informace týkající se vedoucích osob ve zdravotnictví, zdravotních zařízení, hlášení těhotenství a oznámení o narození dítěte. Sbírka Denních rozkazů a Sdělení židovské samosprávy je vydána v publikaci *Acta Theresiana sv. I* (2003). Zdravotnictví je popsáno také ve vzpomínkách bývalých lékařů a vězňů ghetta Terezín. MUDr. Springer líčí ze zdravotnictví především začátky a budování ghetta a systém péče, dále se zaměřuje na chirurgickou péči. Bývalý vězeň Karel Vrba přispěl svými vzpomínkami k popisu zdravotní péče v ghettu. MUDr. Karel Fleischmann v dokumentu *Jak vznikalo zdravotnictvo v terezínském ghettu* popisuje vznik a vybavení hlavní nemocnice ve Vrchlabských kasárnách. Další archivní dokument od lékařky Julie Pollakové přispívá k popisu zdravotní péče v začátcích ghetta a lékařské činnosti.

Statistická data z dokumentu *Židé v Terezíně* od Roberta Prochníka (1945) udávají počty lékařů, nemocných a zdravotnických jednotek za určité období. Dále v tomto dokumentu můžeme nalézt statistiku o počtu narozených dětí.

Na základě získaných informací z těchto zdrojů můžeme konstatovat, že zdravotnictví v ghettu bylo budováno od počátku. Při příchodu prvních vězňů byla k dispozici pouze holá kasárna bez vybavení a hygienických prostředků. Chyběly léky a nástroje. Postupně byly zřizovány ambulance, marodky a nemocnice. Fungoval zdravotnický systém řízený židovskou samosprávou. Vybavení, nástroje a léky byly dodávány do Terezína prostřednictvím nově přicházejících lékařů a ze zrušených židovských nemocnic a ambulancí. Zaměstnávání byli

uznávání specialisté, mezi nimi mnoho profesorů a docentů. Většinu zaměstnaných lékařů bylo pod 65 let. Zdravotní péče byla postupně na takové úrovni jako v nemocnicích a poliklinikách mimo ghetto. Součástí zdravotní péče byla i gynekologie. Ženské oddělení bylo zřízeno ve Vrchlabských kasárnách, porody a operace gynekologických diagnóz probíhaly na operačním sále, který byl součástí chirurgického oddělení. Prohlídky těhotných žen, porody, nucené potraty a operace prováděli lékaři gynekologové, kteří byli vězni ghetta Terezín.

3.2 Jaké nejčastější typy gynekologických operačních výkonů byly v ghettu Terezín prováděny za určité období?

Zdroj, který by uváděl gynekologické diagnózy, které vedly k operaci, byl nalezen pouze jeden (APT, inv.č. 9150). O obecné gynekologické operativě, s nejistotou časového určení, informuje H. G. Adler (2006) v publikaci *Tvář nuceného společenství. Díl II. Sociologie*. Do výzkumu byla vyhledána data z archivního dokumentu (ŽMP, inv. č. 49a) o 15 gynekologických operacích za měsíc září 1942.

3.2.1 Analýza operační knihy

Operační kniha je primárním zdrojem získaným z archivu Památníku Terezín (APT, inv.č. 9150). Dochovala se pouze jedna operační kniha z období konce války se záznamy od 1. listopadu 1944 do 17. června 1945. Analýza byla prováděna pomocí fotodokumentace (pouze pro účely výzkumu autorky diplomové práce) okopírované operační knihy, uložené v archivu Památníku Terezín a zápisu dat do osobního počítače. Data z fotodokumentace musela být nejdříve správně přečtena, některá přeložena z latinského nebo německého jazyka. Vybrány byly z operační knihy pouze gynekologické výkony. Všechna data o gynekologických diagnózách a s nimi souvisejících operačních výkonech, věku pacientek a operátorech, byla zaznamenána do excelové tabulky. Následně byly 3 záznamy vyřazeny z důvodu chybějících dat. Z celkových 44 vyhledaných gynekologických výkonů bylo k výzkumu použito 41. Výsledky výzkumu této diplomové práce můžeme diskutovat pouze s výzkumem R. Grymové (2018), která prováděla historický výzkum chirurgické péče v ghettu Terezín. Ve své diplomové práci uvádí počet gynekologických výkonů 39. V případě operátora doc. Kleina se naše data také rozcházejí. V našem výzkumu bylo zjištěno 41 gynekologických operačních výkonů, které prováděl doc. Pavel Klein, ale R. Grymová (2018) uvádí v empirické části

v tabulce č. 11. 35 gynekologických operačních výkonů, které prováděl doc. Pavel Klein a v kapitole diskuze je uveden počet 26.

3.2.2 Jaké diagnózy vedly k operačním výkonům?

V našem výzkumu bylo z analýzy operační knihy z období 1. 11. 1944-17. 6. 1945 zjištěno, že nejčastěji byly pacientky operovány pro myom dělohy, a to ve 22 případech ze 41. V porovnání s výzkumem R. Grymové (2018), se shodujeme v tvrzení o nejčastější gynekologické diagnóze, myom dělohy. Druhým nejčastějším důvodem k operaci bylo těhotenství, celkem v 8 případech. Diagnózy karcinomu, onemocnění Bartoliniho žlázy, descensus dělohy, prolapsu dělohy, abscesu douglasu, cisty ovaria, retroverze dělohy, perforace dělohy, polypu dělohy se pohybovaly v rozmezí 1-4 operačními výkony.

3.3 Jaké lékařské a nelékařské osobnosti v gynekologii byly dohledány a jaké bylo jejich působení v ghettu Terezín?

Díky operační knize jsme se dozvěděli, že hlavním operátorem gynekologických pacientek byl docent Pavel Klein. Byl židovským vězněm v ghettu Terezín. Pomocí vyhledaných vzpomínek od bývalých vězňů, informací z databáze obětí Památníku Terezín, statistických údajů od Prochnika a archivu novin The New York Times, jsme mohli doplnit výzkum o lékaře Pavla Kleina, který byl v ghettu Terezín zaměstnán jako gynekolog, porodník.

Neméně významným gynekologem byl v ghettu Terezín MUDr. František Bass. Díky své vědecké práci o amenoree žen, o které vydal zprávu ještě za dob věznění v Terezíně a nyní je uložena v archivu ŽMP, se můžeme dozvědět víc o jeho lékařské činnosti v ghettu. Z archivního dokumentu (ŽMP inv. č. 269 b) se dozvídáme, že byl zaměstnán jako lékař ve Vrchlabských kasárnách. Dobrým sekundárním zdrojem dat o MUDr. Bassovi byl také dokument od Mílové (2006) publikovaný v *Terezínské studie a dokumenty*.

O MUDr. Theodoru Heském není mnoho dostupných zdrojů. V primárních dokumentech z archivu památníku Terezín byly dohledány informace o jeho pracovní činnosti gynekologa v Drážďanských kasárnách. Výzkum o lékaři byl doplněn daty z Denních rozkazů vydaných v *Acta thesiana sv. I* (2003), ve kterých se dozvídáme, že byl vedoucím lékařem

gynekologického oddělení po jeho otevření ve Vrchlabských kasárnách. Životopisná data a údaje o transportech do/z ghettu Terezín byly vyhledány v databázi obětí Památníku Terezín.

HVyhledané vzpomínky o sestřích, které pracovaly v ghettu Terezín na gynekologii, jsou cenným zdrojem informací o působících lékařích a svědectvím o nucených potratech, prováděných na vězňených ženách v Terezíně. Vzpomínky byly vyhledány v archivu Památníku Terezín. Svědectví o působení porodních asistentek v ghettu Terezín podala Lili Sobotka. Tyto informace byly pro výzkum vyhledány v zahraničním článku Shlain, Margalit (2020).

3.4 Jaké vzpomínky pamětníků byly nalezeny a jak specifikovali gynekologickou péči v ghettu Terezín?

Na základě vzpomínek Kláry Chlamtáčové a Fedora Gála můžeme říci, že gynekologická péče v období prosinec 1944–květen 1945, probíhala v nemocničním prostředí poskytovaná lékaři gynekology, porodními asistentkami a ošetřujícími sestrami. V Terezíně od konce roku 1944 do května 1945 fungoval systém péče o těhotné, které byly vyňaty z nařízení o nuceném potratu. Těhotné ženy byly hospitalizovány 3 dny před stanoveným termínem porodu, rodilo se na operačním sále a po porodu žena po nějakou dobu zůstala v nemocničním pokoji. Později byla i s dítětem přesunuta do dětského domu pro kojence a pokud kojila, mohla se o dítě starat, jinak chodila pracovat. Hygienické podmínky byly stále špatné a vedly ke vzniku poporodních infekcí. Léky byly v tu dobu dostupné nárazově z dodávek červeného kříže. Diskutovat tyto informace můžeme s monografiemi od W. Holdenové (2016) a H. G. Adlera (2006) díl II. Sociologie.

3.5 Jaké byly dohledány zmínky o těhotenství v ghettu Terezín?

Popis průběhu těhotenství nebyl v žádných zdrojích nalezen. Jelikož se ženy, které otěhotněly v Terezíně, snažily těhotenství skrývat. Pokud přišly do ghetta těhotné, většinou se to zjistilo na vstupní prohlídce. Data o těhotenství žen v ghettu Terezín a nutnosti jeho hlášení byla vyhledána v Denních rozkazech buď z archivu ŽMP nebo v publikaci *Acta Theresiana sv. 1.*

3.6 Jaké byly dohledány zmínky o potratech v ghettu Terezín?

O nucených potratech už víme, že byly prováděny, z jiných publikovaných zdrojů. Do výzkumu byly ohledně tohoto nařízení vyhledány osobní vzpomínky přeživších. Ženy, které otěhotněly v Terezíně, musely podstoupit potrat. Později v roce 1944 s nástupem velitele Rhama, bylo povoleno pár výjimkám dítě donosit pod pohružkou transportu z Terezína i s narozeným dítětem. Tato výhrůžka se ve většině případů až do podzimu 1944 uskutečnila a ženy se svými dětmi narozenými v Terezíně byly poslány do Osvětimi, kde byly s největší pravděpodobností zplynovány v komorách. Ženy, které přijely transportem do Terezína těhotné, mohly v prvních měsících trvání ghetta dítě donosit, později platila povinnost podstoupit nucený potrat pro všechny ženy do neukončeného 6. měsíce těhotenství. Diskutovat výsledky výzkumu můžeme s publikacemi H. G. Adlera (2006), Anny Hájkové (2021), W. Holdenové (20016).

3.7 Jaké byly dohledány zmínky o porodech v ghettu Terezín

Do výzkumu o porodech v ghettu Terezín byly vyhledány osobní vzpomínky přeživších z archivu APT a ŽMP. O porodech v ghettu Terezín můžeme říct, že po otevření nemocnice a ženského oddělení ve Vrchlabských kasárnách rodily ženy v nemocnici. U porodu byly přítomni lékaři gynekologové a porodní asistentky. Porody byly v ghettu od roku 1942 zakázané pro ženy, které otěhotněly v Terezíně, a od roku 1943 byly porody zakázané všem ženám.

Statistická data o počtu porodů v ghettu Terezín byla vyhledána z publikací H. G. Adlera (2006) díl I., Laguse a Poláka (1964), z dokumentu se statistickými daty od Prochnika (1945) a databáze obětí Památníku Terezín. Data o počtech porodů se lišila. Adler a Prochnik došli ke stejnému číslu 205 porodů, Lagus, Polák uvádějí porodů 207 a výpočet autorkou z databáze obětí Památníku Terezín je 201 porodů. Počty porodů se mohou lišit z důvodu použití různých technik počítání porodů, využití jiných zdrojů a také z důvodu stanovení jiného období sčítání porodů. V našem výzkumu bylo použito sčítání osob, které se narodily v Terezíně za období 24. 11. 1941 až 10. 5. 1945, v databázi obětí Památníku Terezín. K tomuto výzkumu byla přidružena data o přežití/nepřežití osob narozených v Terezíně za stejné období. Při výpočtech se došlo k závěrům, že z 201 narozených dětí v Terezíně přežilo věznějí celkem 44 dětí. Tato data byla diskutována se zdrojem od Kárný, Kárná (1994)

v článku „Terezínští dětsí vězňové“ z *Terezínských listů* 22. Tento zdroj uvádí počet narozených dětí v Terezíně 205 a z nich 25 přeživších. Shodná jsou data z roku 1942, kdy počty souhlasí se 2 přeživšími. Za rok 1943 autorka diplomové práce uvádí o 6 přeživších více než zdroj Kárný, Kárná (1994). Za rok 1944 je rozdíl o 6 přeživších více oproti 10 přeživších od Kárný, Kárná (1994). Za rok 1945 bylo autorkou napočítáno 17 přeživších, což je o 7 přeživších více, nežli uvádí Kárný, Kárná (1994).

ZÁVĚR

V teoretické části byly v několika kapitolách popsány souvislosti a pojmy týkající se 2. světové války, holokaustu a ghettoizace Židů na území tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava. Bylo zde popsáno zdravotnictví v ghettu, které bylo úvodem pro empirickou část zabývající se konkrétně gynekologickou péčí.

Hlavní cíl, popsat zdravotní péči, byl splněn v teoretické části. Gynekologická část je popsána v empirické části, která dělí cíle do 7 kapitol.

Ke splnění těchto cílů bylo zapotřebí prostudovat dostupné primární a sekundární dokumenty, týkající se dané problematiky. Mezi primární zdroje patřily archiválie, jako operační kniha, denní rozkazy, oběžníky a zprávy vydávané v ghettu Terezín, dále vzpomínky pamětníků a deníky. Sekundárními zdroji byly monografie, články, studie a dokumenty.

V empirické části byly sepsány vzpomínky a životopisné údaje přeživších svědků zdravotní péče, zejména gynekologické. Byla vyhledána a soustředěna statistická data o operačních výkonech a počtech porodů v ghettu Terezín, která byla prezentována v excelových tabulkách a grafech. Největšími osobnostmi gynekologické lékařské péče, které se podařilo dohledat, byli MUDr. František Bass, MUDr. Theodor Heský a docent Pavel Klein. Cíle o specifikaci gynekologické péče ze vzpomínek a výpovědí přeživších pacientů byly splněny a prezentovány u Kláry Chlamtáčové a Fedora Gála.

Záměrem této diplomové práce bylo osvětlit neprobádaná místa ve výzkumu holokaustu v oblasti zdravotní péče. V rámci výzkumu gynekologické péče v ghettu Terezín v oblasti porodů se, pomocí databáze obětí Památníku Terezín, podařilo dojít k údajům o osobách narozených v ghettu Terezín a počtu jejich přežití. Tento objev konfrontuje informace, které se uvádějí v dokumentech a publikacích vydaných v dřívějších letech. Další unikátní data poskytla operační kniha, která nebyla dosud publikována v žádných recenzovaných člancích ani monografiích o historii holokaustu.

Tato diplomová práce by mohla být podnětem k dalšímu výzkumu zdravotní péče v ghettu Terezín, např. v oblasti porodnictví nebo pediatrie.

4 Použitá literatura

4.1 Bibliografie

1. Acta Theresiana sv.1. 2003. *Denní rozkazy rady starších a Sdělení židovské samosprávy v období 1941–1945*. Praha: Sefer, 2003. 538 s. ISBN 80-85924-37-4.
2. ADLER, H. G. Terezín 1941-1945. *Tvář nuceného společenství*. Díl I. *Dějiny*. Brno: Barrister & Principal, 2006. 291 s. ISBN 80-7364-024-4.
3. ADLER, H. G. Terezín 1941-1945. *Tvář nuceného společenství*. Díl II. *Sociologie*. Brno: Barrister & Principal, 2006. 490 s. ISBN 80-7364-024-4.
4. bBASS, František a Magda VESELSKÁ. L'amour et les camps de concentration. In: MILOTOVÁ, Jaroslava a Anna HÁJKOVÁ, ed. *Terezínské studie a dokumenty 2006*. 1. Praha: Sefer, 2006, s. 377-380. ISBN 978-80-85924-51-0.
5. BAUER, Jehuda. *Úvahy o holokaustu*. Praha: Academia, 2009. Stíny. ISBN 978-80-200-1739-0.
6. BLODIG, Vojtěch. *Terezín v "konečném řešení židovské otázky" 1941-1945: průvodce stálou expozicí Muzea ghetta v Terezíně*. Praha: Oswald, 2003. ISBN 80-85433-88-5.
7. BONDY, Ruth, PĚKNÝ, Tomáš, ed. *Jakob Edelstein*. Přeložil Lucie LUCKÁ. Praha: Sefer, 2001. Judaika. ISBN 80-85924-23-4.
8. ČERMÁKOVÁ, Kateřina a Jaroslav PILNÝ. Specifika terezínského zdravotnictví a ošetrovatelství. In: JELÍNEK, Tomáš a Blanka SOUKUPOVÁ, ed. *Bílá místa ve výzkumu holokaustu: kolektivní monografie*. 1. Praha: Spolek akademiků Židů, 2014, s. 100-118. ISBN 978-80-260-7335-2
9. EMMERT, František. *Německá okupace českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 2016. ISBN 978-80-204-4222-2.
10. GÁL, Fedor; SKÁLOVÁ, Dita a ZÁDOROVÁ, Markéta. *Trojí svědectví*. Zde a nyní (G plus G). Praha: G plus G, 2000. ISBN 80-86103-35-8.
11. GRÝMOVÁ, Renáta. *Chirurgická péče v ghettu Terezín*. Pardubice, 2018. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, fakulta zdravotnických studií.
12. HÁJKOVÁ, Anna. *Poslední ghetto: všední život v Terezíně*. Přeložil Šimon PELLAR, přeložil Jan SEIDL. Praha: Kalich, 2021. ISBN 978-80-7017-302-2.
13. HOLDEN, Wendy. *Narodili se, aby přežili*. Přeložil Miroslav JINDRA, přeložil Irmgard KOLINSKÁ. Praha: Mladá fronta, 2016. ISBN 978-80-204-3800-3.

14. HYNDRÁKOVÁ, Anna; KREJČOVÁ, Helena a SVOBODOVÁ, Jana. *Prominenti v ghettu Terezín, 1942-1945*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 26. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. ISBN 808527051X.
15. CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: V ráji, 2005. ISBN 80-86758-18-4.
16. CHLAMTÁČOVÁ, Klára. *Pramienok života*. 1. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1995. ISBN 80-85753-54-5.
17. KOSTA, Jiří. Aufbaukomando a rok v kladenských dolech. In: KÁRNÁ, Margita a Miroslav KÁRNÝ, ed. *Terezínské studie a dokumenty 1997*. 1997. Praha: Akademia, 1997, s. 209-221. ISBN 80-200-0615-X.
18. LAGUS, Karel a POLÁK, Josef, *Město za mřížemi*. Praha: Naše vojsko, 1964. 28/52-076-64.
19. MILOTOVÁ, Jaroslava, ed. František Bass a jeho svědectví o životě v koncentračních táborech. In: MILOTOVÁ, Jaroslava a Anna HÁJKOVÁ, ed. *Terezínské studie a dokumenty 2006*. 1. Praha: Sefer, 2006, s. 374-376. ISBN 978-80-85924-51-0.
20. MILOTOVÁ, Jaroslava. Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. KÁRNÝ, Miroslav a KÁRNÁ, Margita ed. *Terezínské studie a dokumenty 1997*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0615-X.
21. PILKA, Radovan a kol. *Gynekologie*. Praha: Maxdorf, 2017. Jessenius. ISBN 978-80-7345-530-9.
22. REDLICH, Egon a KRYL, Miroslav. *Zítřejší synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1.1.1942-22.10.1944*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-40-3.
23. RIEGNER, Gerhart M. Vztah červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války. KÁRNÝ, Miroslav a KÁRNÁ, Margita ed. In: *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X.
24. ROSSEL, Maurice. Zpráva Maurice Rossela o prohlídce Terezína 23. června 1944. KÁRNÝ, Miroslav a KÁRNÁ, Margita ed. *Terezínské studie a dokumenty 1996*. 1996, s. 188-206. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X.
25. SEVER, Max. Technická zařízení Terezína. In: KÁRNÝ, Miroslav a Eva LORENCOVÁ, ed. *Terezínské studie a dokumenty 1999*. 1. Praha: Akademia, 1999, s. 170-179. ISBN 80-200-0746-6.

4.2 Odborné články

1. BLODIG, Vojtěch. Vznik terezínského ghetta. In: *Terezínské listy 25: Sborník Památníku Terezín*. Praha: Oswald, 1997, s. 84-101. ISBN 80-85433-31-1.
2. BRUSH, Barbara. Nursing Care and Context in Theresienstadt. *Western Journal of Nursing Research* [online]. 2004, 26(8), 860-871 [cit. 2024-02-17]. ISSN 1552-8456. Dostupné z: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15539532/>
3. FEDOROVÍČ, Tomáš. Několik poznámek k lékařům a jejich činnosti v ghettu Terezín. In: *Terezínské listy 25: Sborník Památníku Terezín*. Praha: Oswald, 2007, s. 84-95. ISBN 80-85433-96-6.
4. HÁJKOVÁ, Anna , Women as citizens in the Theresienstadt prisoner community, *Mass Violence & Résistance* [online]. 2016 [cit. 2024-02-17]. ISSN 1961-9898. Dostupné z: <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/women-citizens-theresienstadt-prisoner-community.html>
5. HÁJKOVÁ, Anna. Sexual Barter in Times of Genocide: Negotiating the Sexual Economy of the Theresienstadt Ghetto. *Signs* [online]. The University of Chicago Press, 2013, 38(3), 503-533 [cit. 2024-02-18]. ISSN 00979740. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/668607>
6. HORÁČKOVÁ, Kateřina a ŠEVČOVIČOVÁ, Andrea. Zdravotní sestry v židovském ghettu Terezín. *Florence: Odborný časopis pro nelékařské zdravotnické pracovníky* [online]. Praha: Ambit Media, 2017, 9(10), 30-34 [cit. 2024-02-12]. ISSN 2570-4915. Dostupné z: <https://www.florence.cz/casopis/archivflorence/2017/10/zdravotni-sestry-v-zidovskem-ghettu-terezin/>
7. KÁRNÝ, Miroslav a KÁRNÁ, Margita. Terezínští dětští vězňové. In: *Terezínské listy 22: Sborník Památníku Terezín*. Praha: Oswald, 1994, s. 25-40. ISBN 80-85433-25-7.
8. POLÁK, Erik. Spravedlnost vykonaná a nevykonaná (Případy bývalých velitelů terezínského ghetta) In: *Terezínské listy 22: Sborník Památníku Terezín*. Praha: Oswald, 1994, s. 7-24. ISBN 80-85433-25-7.
9. SHLAIN, Margalit. Nursing in the Theresienstadt Ghetto. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* [online]. Indiana University Press, 2020, 36, 60-85 [cit. 2024-02-17]. ISSN 07938934. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/10.2979/nashim.36.1.05>

4.3 Internetové odkazy

1. BECK, Aletta. Pojem holokaust. In: *Holocaust.cz* [online]. 2020, 28.5.2020 [cit. 2024-02-25] Dostupné z: <https://holocaust.cz/dejiny/holocaust/pojem-holocaust/#remark-2>
2. BLODIG, Vojtěch. Poslední transport a konec války v Terezíně. In: *Holocaust.cz* [online]. 2019, 23.08.2019 [cit. 2024-02-27]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/posledni-transporty-a-konec-valky-v-terezine/>
3. GHETTOIZACE ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA. In: INSTITUT TEREZÍNSKÉ INICIATIVY. *Holocaust.cz* [online]. 2019 [cit. 2024-02-27]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/ghettoizace-zidovskeho-obyvatelestva/>
4. KREJČÍ, Kateřina a HÁJKOVÁ, Anna. Hovory na bělidle: Válka očima žen - život žen v terezínském ghettu. In: *Český rozhlas* [online]. 2005 [cit. 2024-02-26]. Dostupné z: <https://prehravac.rozhlas.cz/audio/270671>
5. LANZMANN, Claude a Helena BEGUIVINOVÁ. Rozhovor s doktorem Mauricem Rosselem. In: *Holocaust.cz* [online]. 2011 [cit. 2024-02-27]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-zidovske-rocenky/ukazky-z-literatury-2/rozhovor-s-doktorem-mauricem-rosselem/>
6. MUCHA, Ivan. Ghetto. In: SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR. *Sociologická encyklopedie* [online]. 2017 [cit. 2024-02-27]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Ghetto>
7. Dr. Paul Klein. *The New York Times* [online]. New York: The New York Times company, 1971, 121(41596), 42 [cit. 2024-04-09]. ISSN 1553-8095. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1971/12/13/archives/dr-paul-klein.html?searchResultPosition=1>
8. STRÁNSKÝ, Matěj. Aufbaufkommando (1941): První transport do terezínského ghetta, 24. listopadu 1941. In: INSTITUT TEREZÍNSKÉ INICIATIVY. *Holocaust.cz* [online]. 2019, 23. 08. 2019 [cit. 2024-02-29]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/vznik-ghetta/aufbaukommando-1941/>
9. PAMÁTNÍK TEREZÍN. Databáze terezínských vězňů a osob deportovaných do ghetta Łódź, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów. *Památník Terezín* [online]. 2017 [cit. 2024-04-09]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/terezin?show=1>

10. PAVČÍK, Filip, CHLAMTÁČOVÁ, Klára: Tel Aviv, 29.11.2017. In: Paměť národa [online]. Tel Aviv: Paměť národa, 2020, 29.11.2017 [cit. 2024-04-08]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/sk/chlamtacova-klara-1921>

4.4 Archivní materiály

1. Archiv Památníku Terezín. 1944. *Kresba lékařských zákroků*, inv. č. 9167. Terezín, Česká republika: Blumenthal H.L., 1944.
2. Archiv Památníku Terezín. 1944–1945. *Operační kniha*, inv. č. 9150. Terezín, Česká republika: autor neznámý, 1944–1945.
3. Archiv Památníku Terezín. 1975. *Vzpomínka, Springer Erich MUDr*, inv. č. 6032. Terezín, Česká republika: Springer Erich, 1975
4. Archiv Památníku Terezín. *Vzpomínka, Anna Janouchová*, inv. č. 8789. Terezín, Česká republika: Anna Janouchová
5. Archiv Památníku Terezín. *Vzpomínka, Anna Sussová*, inv. č. 5529. Terezín, Česká republika: Anna Sussová
6. Archiv Památníku Terezín. *Vzpomínka, Blanka Haas*, inv. č. 4184. Terezín, Česká republika: Blanka Haas
7. Archiv Památníku Terezín. *Vzpomínka, Hana Frišmanová*, inv. č. 6376. Terezín, Česká republika: Hana Frišmanová
8. Archiv Památníku Terezín. *Vzpomínka, Hana Lojínová*, inv. č. 6202. Terezín, Česká republika: Hana Lojínová
9. Archiv Památníku Terezín. *Vzpomínka, Hilda Hronková*, inv. č. 6353. Terezín, Česká republika: Hilda Hronková
10. Archiv Památníku Terezín. *Vzpomínka, Karel Vrba*, inv. č. 4562. Terezín, Česká republika: Karel Vrba.
11. Archiv Památníku Terezín. 1942. *Zdravotnické zprávy č. 2* inv. č. 9323. Terezín, Česká republika: Gut Oto MUDr, 1942.
12. PROCHNIK, Robert. Židé v Terezíně: Statistické sestavení. *Židovské muzeum v Praze* [online]. Terezín, 1945, 14.7.1945 [cit. 2024-02-25]. Dostupné: http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/130500

13. Židovské muzeum v Praze, 1943, *Munk, Erich: oběžník týkající se povinnosti nahlášení těhotenství Terezíně a selekcí do transportu inv.č. 260*. Praha, Česká republika: Munk, 1943, [cit. 2024-02-25]. Dostupné https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/137050
14. Židovské muzeum v Praze. 1941. *Popis Terezína před zřízením ghetta, inv. č. 31*. Praha, Česká republika: autor neznámý, 19.10.1941, [cit. 2024-02-25]. Dostupné: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76310
15. Židovské muzeum v Praze, 1942. *Výtah ze zprávy o činnosti Rady starších za měsíc září 1942, inv. č. 49 a*. Praha, Česká republika: autor neznámý, 1942, s 3. [cit. 2024-02-26]. Dostupné: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/141319
16. Židovské muzeum v Praze, 1943, *Bass, František: Amenorea v Terezíně, inv. č. 272*. Praha, Česká republika, autor: Bass František, 1943. [cit. 2024-02-25]. Dostupné: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/137092
17. Židovské muzeum v Praze. 1941, *záznam jednání u Hendricha, inv. č. 29*. Praha, Česká republika: autor neznámý, 1941. [cit. 2024-02-25]. Dostupné: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76301
18. Židovské muzeum v Praze. 1945 *Oznámení o převzetí terezínského ghetta Mezinárodním červeným křížem ze dne 6.5.1945, inv. č. 188*. Praha, Česká republika: autor neznámý, 1945. [cit. 2024-02-25]. Dostupné: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/134245
19. Židovské muzeum v Praze. 1942. *Munk, Erich: korespondence s Františkem Bassem z Terezína inv. č. 269b*. Praha, Česká republika: Munk, Erich, 1942. [cit. 2024-02-25]. Dostupné: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/137078
20. Židovské muzeum v Praze. Bez data. *Fleischmann, Karel: Jak vznikalo zdravotnictvo v terezínském ghettu, inv. č. 326 v*. Praha, Česká republika: Fleischman Karel, bez data. [cit. 2024-02-25].

Dostupné:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/2048#fullscreen

21. Židovské muzeum v Praze. *Pollaková, Julie: počátek péče o nemocné v Drážďanských kasárnách (souhrn lékařné činnosti)*, inv. č. 271b. Praha, Česká republika: Poláková Julie, bez data. [cit. 2024-02-27]. Dostupné: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/137090
22. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, rozhovor č. 0155, žena V.S., nar. 1914, natočeno 15. a 19. 5. 1995, v Praze, s. 38
23. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, kazeta č. 082, muž W.G., nar. 1926, natočeno 2014, s. 31
24. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, kazeta č. 1075 a, muž F. G., nar. 1945, natočeno 2006, s. 3
25. ŽMP, sbírka Rozhovory s pamětníky, kazeta č. 1090, žena A.B., nar. 1917, natočeno 9. 12. 2006, s. 33
26. ŽMP, sbírka Zdravotnictví-administrativa, seznam lékařů inv. č. 262, 1945

5 Přílohy

Příloha 1 – <i>Foto do. Pavel Klein</i> (Friedman Morris, 2014).....	66
Příloha 2 – <i>Kresba lékařských zákroků</i> (Blumenthal H. L., 1944).....	67

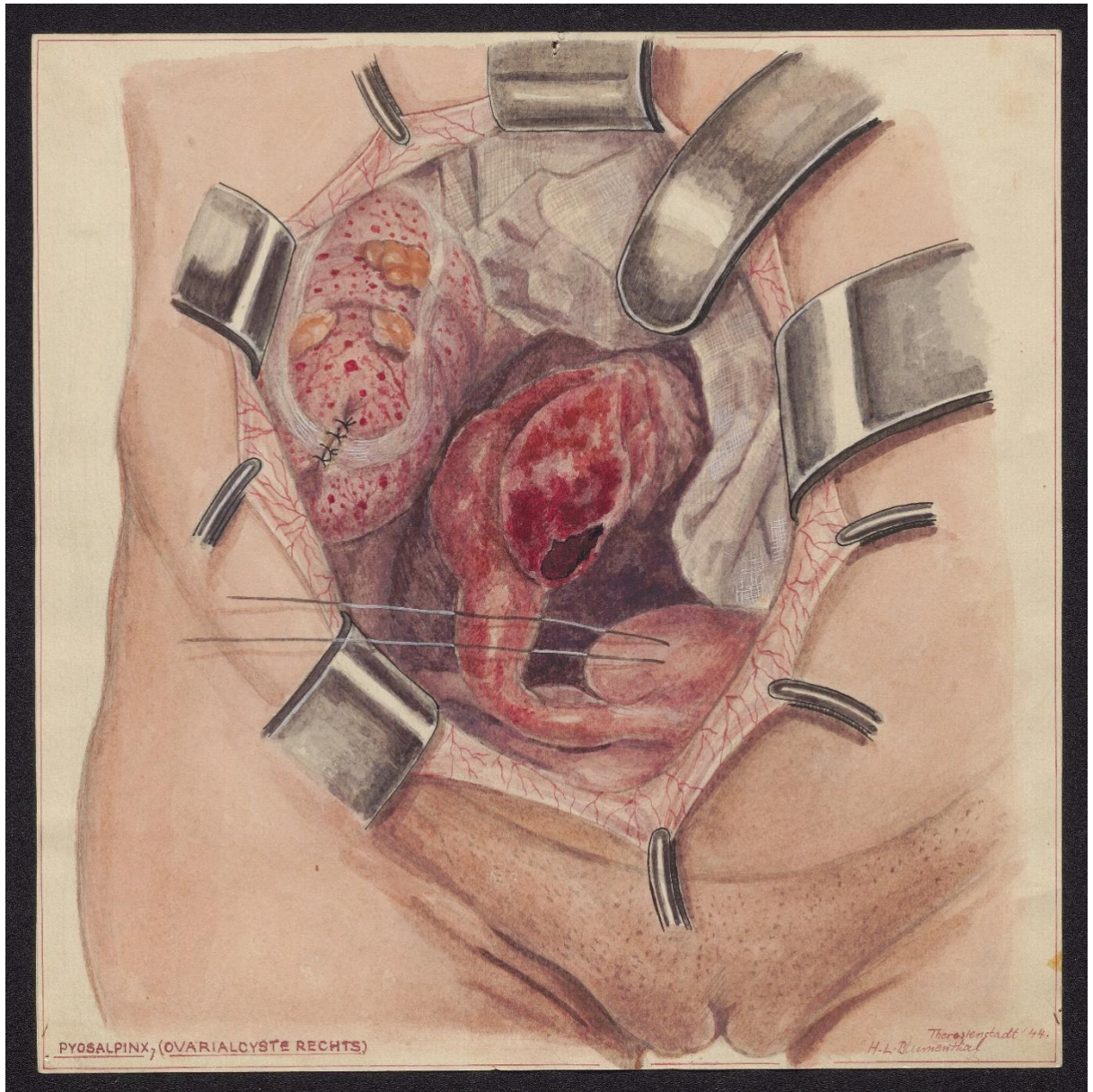
Příloha 1 – Foto do. Pavel Klein (Friedman Morris, 2014)

Zdroj: FRIEDMAN MORRIS, Miriam. MuDr. Paul Klein. In: *Geni.com* [online]. 2014 [cit. 2024-03-06]. Dostupné z: <https://www.geni.com/people/Pavel-Klein/6000000028687083645>

Příloha 2 – *Kresba lékařských zákroků* (H. L. Blumenthal, 1944)

Akvarelová kresba znázorňující otevřenou podbřišní krajinu s hnisavým zánětem vaječníku / vpravo. Jméno a údaje o pacientce nečitelné. Signováno autorkou kresby: H. L. Blumenthal, Theresienstadt 1944. Barvy: růžová, červená, žlutá a šedá.

Zdroj: Archiv Památníku Terezín. 1944. *Kresba lékařských zákroků*, inv. č. 9167. Terezín, Česká republika: Blumenthal H.L., 1944.